

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference

VALODA DAUDZVEIDĪBĀ

International Scientific Conference

LANGUAGE IN ITS DIVERSITY

to commemorate the 145th anniversary of the academician Jānis Endzelīns

TĒZES ABSTRACTS

2018. gada 22.–23. februāris
22–23 February, 2018

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzeļina 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”. Tēzes / International Scientific Conference „Language in its diversity” to commemorate the 145th anniversary of the academician Janis Endzeļins. Abstracts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 78 lpp.

Konferenci organizē / Conference is organized by
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā un rīcības komiteja /
Conference Scientific and Organizing Committee**

Dr. habil. philol. Ilga Jansone
Dr. philol. Laimute Balode
Dr. habil. philol. Brigita Bušmane
Dr. philol. Liene Markus-Narvila
Dr. philol. Sanda Rapa
Dr. philol. Anna Stafecka
Dr. philol. Agris Timuška
Mg. paed. Gunita Arnava
Mg. hum. Anete Daina
Mg. hum. Marita Silkāne

**Programma skatāma LU LaVI mājaslapā /
The programme is available at the homepage of LLI, UL**
<http://www.lulavi.lv/konferences>

ISBN 978-9984-742-96-0

© Latvijas Universitāte, 2018
© LU Latviešu valodas institūts, 2018
© Autoru redakcijā / Edited by authors

SATURS

Agnė ALEKSAITĒ, Daiva MURMULAITYTĒ. Naujoji lietuvių kalbos leksika – <i>sāva</i> ir <i>svētima</i>	5
Māris BALTIŅŠ. Prof. Jāņa Endzelīna pieeja terminrades procesam atbilstoši RLB Valodniecības nodaļas sēžu protokoliem (1933–1942)	7
Gita BĒRZIŅA. Aizguvumu semantika: grēcismi romiešu nacionālā eposa valodā	11
Ihor BURKOVSKIY. About a certain important non-traditional methodology of etymological researches (Oehl–Meřnychuk principles)	13
Anželika GAIDIENĒ, Danutė LIUTKEVIČIENĒ. Definitions of animals in the „Dictionary of the Standard Lithuanian Language”	15
Laura GERŽOTAITĒ. Antano Baranausko tarmių skirstymo rekonstrukcija: du nauji šaltiniai	17
Valerjans IVANOVŠ. Latviešu īpašvārdu sanskritiskā izcelsme	19
Mirosław JANKOWIAK. The Vocabulary of the Belarusian Dialects as an example of the Language Contacts on the Baltic–Slavic Border	21
Ilga JANSONE. Latvijas vienaudze Tamāra Porīte	23
Santa JĒRĀNE. Elektronisko vārdnīcu klasifikācija pēc tajās izmantotajiem tehniskajiem risinājumiem	25
Daiva KARDĒLĪTE-GRINEVIČIENE. Standartvaloda un dialekti: skolēnu valodas nostādnes	27
Regīna KVAŠĪTE. Etnonīmi latviešu un lietuviešu valodniecības terminoloģijā	29
Sintija ĶAUKĪTE. Grafiskie līdzekļi tekstā	32
Aigars LIEPIŅŠ. Dziļākas izpratnes iespējas vietvārdu pētniecībā	34
Liene MARKUS-NARVILA. Leksikas noturīgums Rucavas izloksnē 21. gadsimtā	36

Asta MITKEVIČIENĒ. Nuo termino prie sąvokos: tekstynu paremtas termino sąvoka tyrimas	38
Ieva OZOLA. Tagadnes pasīvie divdabji Lejaskurzemes izloksnēs 21. gadsimtā	40
Vija POŽARNOVA. Valodas ekonomiskā vērtība	43
Alma RAGAUSKAITĒ. Dēl germaniškos kilmēs kēdainiečiū antroponimū XVII–XVIII a. Kēdainiū miesto istorijos šaltiniuose	45
Anitra ROZE. Interneta forumu lietotājvārdi: motivācija	46
Jānis SĪLIS. Bībeles tulkojumu valodas daudzveidības intralingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti	48
Anna STAFECKA. Par dažiem fonētisko un morfoloģisko parādību areāliem „Latviešu valodas dialektu atlantā”	50
Kristina TAMULEVIČIŪTĒ. Two Schools Under One Roof: Intensity and Nature of Linguistic Segregation	52
Aurelija TAMULIONIENĒ. Sakiniū skyrybos polinkiai mokiniū tekstuose. Kam reikalingi skyrybos ženklai?	54
Agris TIMUŠKA. Kādas indoirāņu dievības ieroča nosaukuma analogi ģeolingvistiskā skatījumā	56
Szilárd Tibor TÓTH. Zu den ungarisch-lettischen Lehnbeziehungen: über die Varianten des lett. <i>haiduks</i> ‘Heiduck; Bedienter, Söldner’	58
Anta TRUMPA. Uzvārdu tēmas atspoguļojums 19. gs.–20. gs. sākuma latviešu presē	61
Jolanta VASKELIENĒ. Dēl dariniū su baigmeniu <i>-eivis, -ē</i>	64
Daira VĒVERE. Garumu saīsinājumi un ar tiem saistītie fonētiskie pārveidojumi dziļajās tāmnieku izloksnēs	66
Astrīda VUCĀNE. Laulības tematiskās leksikas sociolingvistiskie aspekti padomju periodā	68
Anna VULĀNE. Priekšvārda deminutīvi ar piedēkli <i>-uk-, -ēn-</i>	70
Малгожата ОСТРУВКА, Эва ГОЛЯХОВСКА. Варианты польского языка в Латвии	72
Юрий ХРАМОВ. Есть ли связь между русск. <i>перепел</i> , лтш. <i>raifala</i> и русск. <i>бабочка</i> ? (к этимологии некоторых названий перепела в индоевропейских языках)	74

Agnė ALEKSAITĖ, Daiva MURMULAITYTĖ
(*Lietuvių kalbos institutas*)

NAUJOJI LIETUVIŲ KALBOS LEKSIKA – SĄVA IR SVĖTIMA

Rengiantis dabartinės lietuvių kalbos naujažodžių darybos tyrimams ir tuo atžvilgiu analizuojant bei klasifikuojant „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno“ (LKND) medžiaga, jame pateikiami naujažodžiai patyrinti ir indigenumo (sąva-svėtima) aspektu. LKND kaupiami, sisteminami ir pagal įvairius (leksinius, semantinius, gramatinius, stilistinius, normiškumo ir kt.) požymius aprašomi XX a. pab. – XXI a. pr. lietuvių kalboje atsiradę ir viešai vartojami nauji kalbos vienetai. Jis nuolat pildomas ir atnaujinamas, duomenys (at)renkami rankiniu būdu.

LKND naujažodžių klasifikacija nevisiškai atitinka žodžių darybos tyrimų poreikius, todėl šio šaltinio duomenys papildomai indeksuoti, siekiant juos sužymėti kitais, nei LKND kūrėjų numatyti, aspektais. Manoma, kad tikslinga naująją leksiką pirmiausia surūšiuoti morfemų kilmės atžvilgiu. Tai leistų išsamiau ir įvairiau tirti jų darybą bei suteiktų galimybę (turint galvoje morfeminės ir darybinės analizės skirtumus) naujažodžius toliau nagrinėti ir morfeminiu atžvilgiu.

Indeksuojant naujažodžiai suskirstyti į turinčius: 1) tik lietuviškas morfemas (*aiškiaregiauti, brukalas, gražuliškai, irba* ir kt.), 2) tik skolintas (išskyrus galūnę, kuri yra adaptacinė) morfemas (*dekupažas, fugu, feisbukas, sambadromas* ir kt.) ir 3) savų ir skolintų morfemų (*dekupažininkas, feisbukinti, teraformavimas, sublenderiuoti* ir kt.).

Apie 3500 LKND fiksuotų naujažodžių morfeminė analizė ir morfemų kilmės tyrimas parodė, kad daugiausia jų turi tik indigenias morfemas (apie 39 %). Beveik tiek pat (apie 36 %) yra vien svetimas morfemas turinčių žodžių, daugiausia tai (ne)adaptuoti skoliniai. Morfeminiai hibridai sudaro apie 24 % visų LKND pateikiamų naujažodžių. Taigi nors indigenių neologizmų grupė didžiausia, jų vis dėlto

yra mažiau nei skolintų morfemų turinčių žodžių – skolinių ir morfeminių hibridų (santykis maždaug 4:6). Tai leidžia daryti prielaidą, kad skolinimasis – paplitęs, pagaulus reiškinys lietuvių kalboje. Aktyvų skolinimąsi lemia kalbų kontaktai, stipri kitų kalbų (ypač prestižinės) įtaka.

Atskirai indigenumo aspektu išnagrinėta apie 160 LKND fiksuotų kontaminacinių darinių. Tirta jų morfeminė sudėtis ir atsiradimo lietuvių kalboje būdai. Nustatyta, kad šiame neologizmų sluoksnyje svetimų prado taip pat daugiau (kai kuriais požiūriais – žymiai) nei savo. Apie 15 % naujųjų kontaminacinių darinių yra grynai lietuviškos morfeminės sudėties, apie 65 % jų sudaro vien skolintos (išskyrus galūnes) morfemos, o apie 20 % naujažodžių šia prasme yra mišrūs. Pagal atsiradimo lietuvių kalboje būdą apie 54 % šios grupės neologizmų yra pasiskolinta (daugiausia iš anglų k.), 39 % pasidaryti lietuvių kalboje ir 7 % atsirado verčiant kitų kalbų kontaminacinius darinius. Vien iš lietuviškų pradinių žodžių padaryta 37,7 % kontaminacinių neologizmų (*klaikraštis, miaujiena, vaslandis*), tiek pat – iš lietuviškų ir skolintų (*elektrukas, siaurovizija, vėminutynas* ir kt.). Įdomu, kad 24,6 % kontaminacinių darinių lietuvių kalboje sukurta iš skolinių (*es'faltas, justinezija, kalafobija* ir kt.). Du versti naujažodžiai (*fantazariumas* ir *demokratūra*) irgi atsirado vieną nelietuvišką dėmenį pakeitus kitu nelietuvišku, bet lietuvių kalboje vartojamu (tarptautiniu).

LKND medžiaga, palyginta su gausesnių, bet mažiau tirtų ir leksikografiškai neapdorotų duomenų tyrimų rezultatais, žodžių darybos specialistams gali teikti svarbios informacijos apie naujosios leksikos morfemikos būklę indigenumo požiūriu ir naujažodžių darybos polinkius. LKND yra tinkamas alternatyvus šaltinis ir parankus tyrimo įrankis, bet hipotezes ir prielaidas būtina tikrinti ieškant daugiau duomenų, o tyrimų rezultatus lyginti su rezultatais, gautais tyrinėjant kompiuterinių gaudyklių ir tekstynų pateikiamus duomenis.

Māris BALTIŅŠ
(*Valsts valodas centrs*)

PROF. JĀŅA ENDZELĪNA PIEEJA TERMINRADES PROCESĀM ATBILSTOŠI RLB VALODNIECĪBAS NODAĻAS SĒŽU PROTOKOLIEM (1933–1942)

Kaut gan 1904. gadā dibinātās Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas (RLB VN) iecerēs ietilpa arī zinātnes un amatniecības terminu vākšana un apkopošana (Aronu Matīss 1904), tomēr pārāk plaši šis darba virziens izvērstis netika, jo nodaļas sēdes galvenokārt tika veltītas K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” materiālu precizēšanai. Tikai kopš 1933. gada, kad Mīlenbaha vārdnīcas pamatsējumos ietilpstošie vārdi bija jau izskatīti, nodaļas sēdēs līdztekus vārdnīcas papildinājumiem daļa laika tika atvēlēta arī praktisku valodas jautājumu risināšanai. Laikā, kad valstiskā līmenī valodas normēšanas darbs netika veikts, RLB Valodniecības nodaļa kļuva par neoficiālu, bet autoritatīvu konsultatīvu institūciju valodas, tostarp arī terminoloģijas, jautājumos (Blinkena 2000; Kļaviņš 2001).

Atbilstoši iedibinātajai sēžu norisei J. Endzelīns kā nodaļas vadītājs sniedza atbildes uz klātesošo vaicājumiem, kā arī komentēja paša vai citu sēdes dalībnieku atrastās kļūdas presē. Biežāk atbildes skāra gramatikas, pareizrakstības vai svešvārdu atveides neskaidribas, tomēr tika apspriestas arī vārdu nozīmes atšķirības un piemērotākais kāda jēdziena apzīmējums latviešu valodā, skarot visai būtiskus terminoloģijas jautājumus. Daļa no ieteikumiem atstāta veidā parādījās dažādos preses izdevumos (piemēram, laikrakstos „Jaunākās Ziņas”, „Brīvā Zeme”, „Rīts”, „Students” u. c.) un iekļauti divās brošūrās (Ozoliņš 1935; Rūķe 1940), tomēr pilnīgāku ieskatu par aplūkotajiem jautājumiem var gūt no grāmatas „Profesora J. Endzelīna atbildes” (2001), kas ļauj noprast gan 20. gadsimta 30. gadu terminoloģijas aktualitātes, gan apzināt Endzelīna

ieteikumus un netieši izsecināt viņa pieeju šādu jautājumu risināšanai. Šis izdevums ļauj izsekot sēžu tematikai laikā no 1933. gada 19. janvāra līdz 1942. gada 18. martam, trūkstot vienīgi dažiem 1941. un 1942. gada protokoliem. Šīs sēdes turpinājās arī gandrīz visu vācu okupācijas laiku, tomēr par tām pieejama tikai fragmentāra informācija presē.

Kaut gan sēdēs biežāk apspriesta gramatiski pareizākā vārda forma, tomēr no terminrades viedokļa svarīgāki bija centieni precizēt divu jēdzieniski tuvu vārdu nozīmes šķīrumu. Tā 317. sēdes protokolā ieteikts jēdzieniski šķīrt *jelviela* 'vēl neapstrādāta viela' un *izejviela* 'no kuras kaut ko pagatavo', turpretim retumis lietotais *sāku viela* atzīts par nederīgu. Ar līdzīgu argumentāciju (*ieradums* jeb *paradums* ir vienam cilvēkam, resp., *die Gewohnheit*, *привычка*, bet *ieraša* jeb *paraša*, resp., *die Sitte*, *обычай*, ir 'masas īpatnība darbībā vai uzskatā') par pareizāku 326. sēdē atzīts kādreizējais Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas ieteikums *parašu tiesības*, nevis A. Švābes popularizētais *ieraduma tiesības*.

J. Endzelīnam bija iebildumi pret laikrakstā „Rīts” lietotā vārda *dziednīca* piedēkli *-nīca* (395. sēdes protokols), jo tas esot krievisks un turklāt pārprotams, tādēļ principā ar šādu nozīmi varētu ieteikt jaunvārdu *dziedētava*, tomēr šai atziņai pievienota būtiska piebilde, ka „nav ieteicams bez vajadzības darināt jaunus vārdus”. Līdzīgi par formāli aplamiem, bet neskaužamiem atzīti tādi plaši lietoti termini kā *atradne* (vācu *der Fundort*), ieteicot *rastuve* (400. protokols), un *saistaudi* (pareizāk būtu *saišķaudi* no *saišķis* vai *saišaudi* no *saites*) (493. protokols).

Saskaņā ar protokolos fiksētiem izteikumiem nav vērojams, ka J. Endzelīnam būtu piemītusi tendence par katru cenu piedāvāt paša darinātu jaunvārdu jau zināmā vietā, jo daudzkārt akceptēti citu autoru ieteikumi, piemēram, par pareizu atzīts vārds *izrakteni* (400. sēde), *šķirne* (zirgu šķirnes, *die Sorte*) un *izcilība* (J. Velmes ieteikums, latīņu *excellētia*) (abi 412. sēdē), *nozveja* (J. Alunāna darināts vārds) (426. sēde). Turpretim diezgan kategoriski noraidīta (418. sēdē) nevajadzīga sen aizgūtu apzīmējumu aizstāšana ar latviskojumiem: „Nav iemesla skaust „sprediķa” vārdu, aizstājot to ar „svētrumu” (*svēts* no slāvu val. patapināts).” Tālāk skaidrots, ka *sprediķis* cēlies no latīņu *praedicare*, kas ienācis caur vācu valodu, no tā darināts verbs *sprediķot*. Minētais nekādā ziņā neļauj J. Endzelīnam piedēvēt pat mērenu pūrismu, jo

daudzkārt vienkārši pieminēti izlokšņu materiālā fiksēti vārdi ar to pašu vai līdzīgu nozīmi, taču bez kategoriska ierosinājuma skaut senu aizguvumu.

Par aplamu un utopisku atzīts princips (416. sēde) visos gadījumos atrast katram citvalodu vārdam arī vienu pilnīgi precīzu un absolūti ekvivalentu latviešu vārdu: „Vācu „*seepest*” nevarēs [izteikt] latv. ar vienu vienīgu vārdu; pēc tā par vari nevajag arī dzīties.” Nav pamatots uzskats, ka Endzelīns visos gadījumos būtu devis priekšroku kādām īpašām, noteiktām vārdu formām, mudinot ar tām aizstāt agrāk lietotās. To liecina, piemēram, 494. protokola teksts: „Jaunvārds *izmekle* (piem., mikroskopiska vai makroskopiska izmekle) pēc parauga *izstāde, pārbaude, izrāde, apkalpe*. Formāli pareizs, bet pēc nozīmes t. p., kas *izmeklēšana*.”

Tomēr minētās sēdes un to lēmumus drīzāk varētu uzskatīt par nepilnīgu aizstāj mehānismu, kas neregulāru konsultāciju veidā ļāva risināt atsevišķas sabiedrības terminoloģiskas vajadzības apstākļos, kad valstiskā līmenī šo jautājumu izlemšana bija atstāta pašplūsmā. Ņemot vērā, ka RLB VN nebija tiesību pieņemt citiem saistošus lēmumus, šos ieteikumus J. Endzelīns parasti izteicis pieļāvuma formā („Es teiktu tā.”), to nevienam neuztiepdams (Celmiņa 1999), kategoriski iebildams vienīgi pret formas ziņā aplamiem ieteikumiem, piemēram, pret it kā K. Ulmaņa darinātajiem jaunvārdiem *vēlme, mude, sūtība, degsme* (Zeltiņš 1981). Turpretim atreferējumos presē (piemēram, laikrakstos „Rīts” un „Students”) un jau minētajās brošūrās šie ieteikumi nereti atstāstīti daudz kategoriskāk un arī pēc tam piemēroti daudz imperatīvākā veidā.

Šo pacietīgo un rimto darbu, kas nekad nebūs līdz galam paveicams, cildināja H. Tihovskis, pretstatīdams to sasteigtībai un paviršībai valodas jautājumu risināšanā, kas dominējusi daļā inteliģences (Tihovskis 1942).

Literatūra

Aronu Matīss. Zinību Komisijas Valodniecības Nodaļas nolūki. *Rīgas Avīze*, 1904. gada 12. maijs, Nr. 107.

Blinkena, Aina. Valodniecība Rīgas Latviešu biedrībā. *Linguistica Lettica*, 2000, Nr. 6, 5–20.

- Celmiņa, Ieva.** Liela koka paēnā. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999, 33–39.
- Kļaviņš, Pēteris.** *Priekšvārdi. Profesora J. Endzelīna atbildes.* [B. v.]: Ramave (ASV), 2001, V–XX.
- Ozoliņš, P.** *Valodas prakses jautājumi.* Rīga: Ramave, 1935.
Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu Biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933–1942. Pētera Kļaviņa priekšvārdi un rādītāji. Rīga: Ramave, 2001.
- Rūķe, Velta.** *Valodas un rakstības jautājumi.* Rīga: Ramave, 1940.
- Tihovskis, H.** Vispārējas piezīmes. *Izglītības Mēnešraksts*, 1942, Nr. 1, 13. lpp.
- Zeltiņš, Teodors.** Lielais spītnieks. Profesoru Jāni Endzelīnu atceroties. *Universitas*, 1981, Nr. 48, 73–74.

Gita BĒRZIŅA

(Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte)

AIZGUVUMU SEMANTIKA: GRĒCISMI ROMIEŠU NACIONĀLĀ EPOSA VALODĀ

Senā Grieķija un Roma, sengrieķu valoda un latīņu valoda – divas senas kultūras, divas klasiskas valodas, kas ir būtiskas Eiropas kultūras pirmsākumiem un attīstībai daudzu gadsimtu garumā. Katrai vērojamas savas raksturīgās izpausmes un īpatnības, tomēr vairāku gadu simtu līdzaspastāvēšanas rezultātā veidojušies arī neskaitāmi saskares punkti abu starpā, tostarp aizgūstot otram valodai raksturīgos izteiksmes līdzekļus.

Eiropas kultūrtelpai svarīgā eposa žanra aizsākumi rodami sengrieķu kultūrā, kur izveidojas žanra satura un formas konstantes, un sengrieķu valodā attīstās arī izteiksmes kvalitātes, kas vairāk vai mazāk stabili tiek pārmantotas vispirms Romā, tad arī vēlākajā Eiropas episkajā tradīcijā.

Abu valodu saskare, grieķu valodas aizguvumi latīņu valodā ne tikai bagātina aizguvējvalodas leksiku ar noteiktu semantiku, bet arī izgaismo dažādas kultūras vērtības un individuālas mākslinieciskas idejas. To spilgti atklāj romiešu nacionālā eposa – Vergilija „Eneīdas” – teksts, kas tapis romiešu „zelta laikmetā” (29.–19. g. p. m. ē). Literārajā, mākslinieciskajā tekstā, kas cildina Romas varenību un sniedz Augusta laikmeta kultūrai būtiskus ideoloģiskos uzstādījumus, aizguvumi no sengrieķu valodas, t. sk. kalki, lietoti ar daudzveidīgu semantiku.

Eposa tekstā, kas veidots, sekojot sengrieķu episkās dzejas tradīcijas aizsācēja Homēra paraugam ne tikai motīvu, ainu, kompozicionālā strukturējuma principu, bet arī mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu lietojumā, aizguvumi, pirmkārt, plaši kalpo grieķu pasaules atslēgelementu, raksturīgu kultūras reāliju identificēšanai. Valodu mijiedarbe atklāj kultūrvērtību mijiedarbi.

Grēcismu lietojums daudzpusīgi Vergilijam noder arī episkās valodas tradīcijas turpināšanai un aktualizēšanai, kā arī latīņu valodas izteiksmes bagātināšanai.

Citviet turpretim aizguvumi no grieķu valodas izmantoti specifiskāk, noteiktā konsituācijā spilgti kalpojot autora individuāliem poētiskiem mērķiem (piemēram, citādā izcelšanai, svešā un nesaprotamā iezīmēšanai u. tml.).

Ihor BURKOVSKIY

(O.O. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine)

**ABOUT A CERTAIN IMPORTANT
NON-TRADITIONAL METHODOLOGY
OF ETYMOLOGICAL RESEARCHES
(OEHL–MELNYCHUK PRINCIPLES)**

The purpose of the presentation is to promote a certain new approach in genetic linguistics, especially in etymology. This new approach goes beyond the bounds of the traditional version of comparative-historical method, but does not conflict with it. It is based on several principles, formulated by Ukrainian linguist academician Olexandr S. Melnychuk (1921–1997), and Swiss German scientist Wilhelm Oehl (1881–1950). In their works the discussed methodological postulates are represented quite largely, including also their application. Single elements of this methodology are also present in works of several other linguists dealing with diachronic study of language, for example Jan Otrębski (Poland), Václav Machek (Czechia), Konstantīns Karulis (Latvia). The mentioned principles have arisen from some discoveries in the field of archaic language typology, concerning several structural and derivational features belonging to very ancient, partially even to the most ancient stages of language history, features (such as differentiation of the roots by the so-called allothesis, i. e. alternations of root consonants, by metathesis and infixation) whose traces are still preserved probably in all modern languages, too. The most important among these principles belongs to W. Oehl and concerns taking into consideration the ideophonical nature of all early language signs (primitive roots) in linguogenetic researches.

Application of the mentioned principles extends possibilities of the etymology substantially, allowing not only to establish genetic connections between the words from languages which belong to

different families, but also between numerous words of the same tongue, words which were before considered as unrelated.

Traditional etymological word families now form gradually new very vast units, so-called trees. It is a reflection of the fact, that almost whole richness of our vocabulary originates from a very small number of primitive proto-language signs.

An attempt is made to expound the importance of the Oehl–Mel'nychuk principles of profound etymological researches, the practical application of which promises a very considerable progress in the genetic linguistics as a whole including investigations of the remote genetic relationship of languages, as well as language origin studies.

Literature

- Бурковський, І. З.** Етимологія і лінгвогенеза (про значення етимологічних принципів О. С. Мельничука). Мовознавство, 2001, № 6, с. 84–92.
- Бурковський, І. З.** До розгадки «гаємниці коренів». Академік О. С. Мельничук і сучасне мовознавство (Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження). Київ, 2012, с. 108–112.
- Мельничук, О. С.** Етимологічні розвідки. 4. Праслов'янське *mogŭi «могти». Мовознавство, 1980, № 6, с. 44–55.
- Мельничук, А. С.** Проблематика реконструкції в порівняльно-історическом языкознаванні. Актуальные вопросы сравнительного языкознавания. Ленинград: Наука, 1989, с. 21–35.
- Мельничук, А. С.** Вопросы реконструкції лексического состава праязыков. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. Москва: Наука, 1991, с. 102–119.
- Мельничук, А. С.** О всеобщем родстве языков мира. Вопросы языкознавания, 1991, № 2, с. 27–42; № 3, с. 46–65.
- Мельничук, О. С.; Коломієць, В. Т.** Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов. Слов'янське мовознавство: Доповіді на XI Міжнародному з'їзді славістів. Київ: Наукова думка, 1993, с. 98–112.
- Oehl, Wilhelm.** Das Lallwort in der Sprachschöpfung. Freiburg (Schweiz), 1933.
- Oehl, Wilhelm.** Fangen – Finger – Fünf. Studien über elementar-parallele Sprachschöpfung. Freiburg (Schweiz), 1933.

Anželika GAIDIENĖ, Danutė LIUTKEVIČIENĖ

(*Institute of the Lithuanian Language*)

DEFINITIONS OF ANIMALS IN THE „DICTIONARY OF THE STANDARD LITHUANIAN LANGUAGE”

This report deals with the specifics of defining the meaning of several particular nouns denoting animals. The nouns were picked out of the manuscript of „The Dictionary of the Standard Lithuanian Language” (DSL) and the section of it that is already available online (<http://bkz.lki.lt>). In the report, the definitions of the meaning of the nouns chosen are compared to the definitions of the matching nouns available in other Lithuanian glossaries („Lithuanian Language Dictionary” (www.lkz.lt), „Dictionary of the Modern Lithuanian Language” (<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>) and some English („Cambridge Dictionary”, „Collins English Dictionary”, „Macmillan Dictionary”, „Merriam-Webster Dictionary and Thesaurus”, „Oxford Dictionaries” and others) and Russian („Словарь русского языка” (под ред. А. П. Евгеньевой), „Русский семантический словарь” (отв. ред. Н. Ю. Шведова), „Толковый словарь русского языка” (С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой) dictionaries.

The report attempts to identify the definition – traditional or cognitive – of a word that is typically used in defining the general names of the categories of *animal* and the words falling into this category, e.g. *lapė* (fox), *žąsis* (goose), *dramblis* (elephant), *žebra* (zebra), etc.

In defining the meaning of the word *animal* (in the original meaning of the latter word) the authors of the DSL have opted for the traditional (rather scientific) method to define the meaning of the word, registering the most typical attributes of an animal, such as that animals are ‘organisms’, feed on ‘organic substances’, ‘can usually move from one place to another’. Since animals species in nature are

plenty, it would be difficult to define this word through, say, the characteristics of its most prominent prototypical representative; this kind of definition would inevitably be schematic, lacking in information, and hardly adequate for the purposes of a dictionary entry. Nevertheless, the distinction and definition of the second and third meaning of the word *animal* already has to do with the cognitive strategy of definition.

In defining the meanings of words falling into the category of animals the DSLL authors first of all indicate the class the word being described belongs to and then usually follow with a list of several most typical, easily recognisable external and/or internal features of these animals, hence sticking to the cognitive strategy of their definition.

In summary, we can say that the authors of the DSLL travel the cognitive path with more assurance, often abandoning scientific or encyclopaedic definitions so typical of glossaries that usually benefit the ordinary user of the standard language hardly at all. In defining the words (covered in the report), the authors of the DSLL rather focus on the most typical, inherent, easily recognisable attributes of the realities that can be perceived, sensed in a visual, tactile, and other ways. That way, the definitions of words become clearer, more understandable, informative, and unambiguous to the users of the Dictionary.

Laura GERŽOTAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

ANTANO BARANAUSKO TARMŲ SKIRSTYMO REKONSTRUKCIJA: DU NAUJI ŠALTINIAI

Šio pranešimo objektas – į lietuvių dialektologijos diskursą iki šiol nepatekę du nauji Antano Baranausko Kaūno gubernijos tarmių skirstymo aprašai. Apie Mikalojaus Akelaičio gramatiką, kaip šaltinį, užsimenama Danguolės Mikulėnienės monografijoje¹. Antrasis aprašas – rankraštis „Mokslas Lētūwizskos kalbós“ (saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne, signatūra F1-216/1), yra surastas Jurgitos Venckienės.

Šiuose šaltiniuose tarmių plotai (pavyzdžiui, žemaičių) dar aki-vaizdžiau nei anksčiau išnagrinėtuose (gramatikoje „Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь“² ir kituose) aprašyti remiantis teritoriniu administraciniu principu. Dažniau apsiribota apskričių, o ne tarmių ribas žyminčių vietovių nurodymu. Šiuose aprašuose ypač aiškiai nurodytos būdingos tarmių kalbinės ypatybės.

Pažymėtinas Akelaičio bandymas sisteminti Baranausko išskirtas tarmes pagal balsyno bruožus.

Galima teigti, kad Baranauskas nuosekliai laikėsi tų pačių būdin-
gų bruožų aprašymo visuose tarmių aprašų variantuose. Geolingvis-
tinė jų analizė rodo, kad autoriui buvo sudėtingiau apibrėžti tarmių
ribas. Iš dviem naujais aprašais papildyto tyrimo matyti, kad savąjį

¹ Akielewicz, Mikolaj, *Gramatyka języka litewskiego. Głosownia*. Poznań: nakładem Biblioteki Kórnickiej, 1890, 25–28. Plačiau žr. Mikulėnienė, Danguolė, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lužai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (spausdinama).

² Барановскій, Антоній, *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*. Санкт-петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1898, 50–51.

skirstymą Baranauskas nuolat tikslino³. Tai parodė ir pranešime pristatomų šaltinių duomenys.

Pranešime nagrinėjamų šaltinių medžiaga patikslina ankstesnius tarmių aprašus (pavyzdžiui, aukštaičių vakariečių). O visų aprašų analizė išryškina tarmių ribų pokyčių sekas, pavyzdžiui, rytiečių trečiųjų (dabartiniai rytų aukštaičiai panevėžiškiai). Ši tarmė, iš pradžių sieta tik su vakarine Ukmergės apskrities dalimi, galiausiai aprėpė net trijų apskričių – Pānevėžio, Ukmergės ir Zarasų ties Pāpiliu – teritoriją.

³ Geržotaitė, Laura, Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 133–165; Geržotaitė, Laura, *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, 39–55.

Valerjans IVANOVŠ

(Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte)

LATVIEŠU ĪPAŠVĀRDU SANSKRITISKĀ IZCELSME

Pētot mūsdienu valodas to sinhronajā aspektā, vārdnīcās pieejams pietiekami plašs faktu materiāls, kura zinātniskums un ticamība pārbaudāma gan mūsdienu komunikācijā, gan seno rakstu pieminekļos. Citādi ir, ja mūs interesē valodas vēsture tās diahroniskajā aspektā: paklausīties senās dzīvās valodas nav iespējams, bet rakstu pieminekļu īstenais vecums un autentiskums bieži ir apšaubāms. Tādēļ mūsu priekšstati par valodu veidošanos no hipotētiskās indoeiropiešu pirmvalodas (IEP) ir visai aptuveni un sastāv no visai subjektīvām hipotēzēm, kas ne vienmēr ir argumentētas ar zinātniski pārbaudāmiem faktiem.

Pirms 200 gadiem, kad V. Džonss eiropiešiem atklāja senindiešu valodu jeb sanskritu, piedzima salīdzinošā valodniecība. Izrādījās, ka mums tomēr ir vismaz 3,5–4 tūkst. gadu vecs pirmvalodas etalons, ar kuru salīdzināt mūsdienu valodas. Daudzi valodnieki uzskatīja, ka sanskrits arī ir meklētā IEP. Salīdzināmi vēsturiskā metode dominēja visu 19. gadsimtu. Taču 19. gadsimta otrajā pusē Eiropas valodniecībā parādījās t. s. jaungramātiķi, kuri noliedza sanskrita nozīmi salīdzināmi vēsturiskajā metodē. Tā vietā sāka dominēt viedoklis, ka ir iespējams formulēt „universālus un objektīvus” fonētiskos likumus un ar to palīdzību rekonstruēt mūsdienu valodas vārdu senākās formas un pat pašu pirmvalodu, kā arī skaidrot mūsdienu jēdzienu etimoloģiju. Lai gan šāda pieeja tika daudz kritizēta, tā tomēr kļuva par galveno 20. gadsimta valodniecībā, sevišķi totalitārisma apstākļos, un sanskrita studēšana un pilnvērtīga izmantošana salīdzinošajā valodniecībā apsīka. Arī baltistikā atsaukties uz sanskritu nav pieņemts. Latviešu jēdzienu etimoloģiju valodnieki meklē ģermāņu, romāņu valodās, bet sanskrits tikpat kā netiek izmantots, lai gan tieši sanskritā, kā izrādās,

lielai daļai Latvijas hidronīmu, toponīmu, personvārdu, uzvārdu utt. ir atrodamas loģiskas nozīmes, kamēr bez sanskrita šie skaidrojumi nereti ir nepārliecinoši. Tādēļ komparatīvistikas pētījumi šajā virzienā var būt sekmīgi. Vecgramatiķu hipotēze par sanskritu kā iespējamo IEP nav zaudējusi aktualitāti. Manuprāt, šis fakts ir padziļinātas zinātniskas izpētes vērts, kura, iespējams, tiks pārvērtēt arī līdzšinējo valodniecības attieksmi pret sanskritu, tā vietu IE „valodu kokā”, citā gaismā parādīs latgaliešu–latviešu valodas vietu IE valodu saimē. Šo viedokli ir atbalstījusi arī LU Humanitāro zinātņu fakultātes doktorantūras komisija, apstiprinot mana promocijas darba tēmu „Latgaliešu–latviešu un sanskrita leksikas salīdzinājums”.

Sevišķi daudz savstarpējo atbilstību sanskritam ir tieši ar baltslāvu valodām. Amerikas latvietis Kārlis Lazdiņš savulaik atradis un 1954. gadā grāmatā „Sanskrit Latvian words: Living Language Fossils” publicējis ap 300 sanskritam un latviešu valodai kopīgu vārdu. Šis fakts vēl nelikās īpašs, jo dažus simtus sanskritisko vārdsakņu iespējams atrast arī itāļu, angļu u. c. Rietumu valodās. Es esmu sastādījis un 2016. gadā publicējis „Sanskrita-latgaliešu–latviešu salīdzinošo vārdnīcu”, kurā jau ir vairāk nekā 5000 līdzīgu vai vienādi izrunājamo vārdu, kas nozīmē tos pašus vai ļoti tuvus jēdzienus, un tas jau ir unikāls fakts, kurš tagad gaida savu izvērtējumu, jo tik daudz sanskritisko līdzību nav nevienai ģermāņu, romāņu, grieķu valodai. Turklāt izrādās, ka liela daļa Latvijas toponīmu, personvārdu un citu īpašvārdu sanskritā parādās sugasvārdu veidā ar pavisam konkrētām nozīmēm, kuras loģiski un pārliecinoši skaidro šo mūsu īpašvārdu etimoloģiju.

Referātam atvēlētajā laikā iepazīstināšu klausītājus ar konkrētiem piemēriem.

Mirosław JANKOWIAK

(Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences)

THE VOCABULARY OF THE BELARUSIAN DIALECTS AS AN EXAMPLE OF THE LANGUAGE CONTACTS ON THE BALTIC–SLAVIC BORDER

The South-Eastern Latgale has been the area of functioning of many languages and dialects – Baltic, Slavonic, Finno-Ugrian and Germanic. The importance of these languages has changed in the past depending on historical and social conditions.

While the Latvian language, Latgalian dialects, Russian language and the Polish language of the north-eastern borderland were frequently the subject of linguistic research, the lexicon of the Belarusian dialect has not been widely analyzed and described, particularly in the terms of borrowings from other languages.

The presented paper is an introduction to the 5-year project called „Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí” (*Belarusian Dialects in Latvia as an example of the Lexical Heritage of the Baltic–Slavic Border*) which will be implemented at the Institute of Slavonic Studies of the Academy of Sciences of the Czech Republic in 2018–2022.

The subject of this paper is the presentation of lexical borrowings functioning in contemporary Belarusian dialects in Latvia. The basis for the analysis were materials collected by the author during field work in 2004–2016 in five municipalities of south-eastern Latvia: the municipality of Zilupe (Zilupes novads), the municipality of Dagda (Dagdas novads), the municipality of Krāslava (Krāslavas novads), the municipality of Daugavpils (Daugavpils novads) and the municipality of Ilūkste (Ilūkstes novads). Respondents were usually multilingual and sometimes use two or more languages: Belarusian dialect, Russian, Latvian (sometimes the Latgalian dialect) or the Latvian version of the Polish language.

The greatest number of borrowings are words of Russian origin. They are common and include all spheres of life: *bol'sinstvo* 'a majority', *bania* 'the baths' *choz'iajstvo* 'a farm', *kolxoz* 'a kolkhoz: a form of collective farm in Soviet Union', *postrojiti* 'to build', *Rožestvo* 'Christmas', *spasibo* 'thank you', *učiočik* 'an accountant in kolkhoz', *vremja* 'time' and many others.

Borrowings from the Polish language are related with different spheres of life: Catholic church, sphere of education, sphere of administration, Polish landowners and Polish culture, daily life (house, agriculture, things of everyday use, family relations and neighbourhood): *bieżmawania* 'a confirmation', *dovud osobisty* 'an identity card', *gajovy* 'a gamekeeper', *gmina* 'a commune', *rovar* 'a bike', *ružaniec* 'a rosary', *vieranda* 'a veranda', *vujek* 'an uncle', *zeszyt* 'an exercise book'.

Some borrowings from the Baltic languages were adapted hundreds of years ago (vocabulary connected with traditional agriculture, everyday life, nature or characteristics and appearance of man): *džirvan* 'a fallow, unsown field', *girsā* 'a weed: plant from the grass family growing near the roads in the grain', *keliec* 'a granary', *kumpiak* 'a ham'. Newest borrowings were adapted mainly from Latvian language, and they are connected with administration, religion and everyday life: *aižsargs* 'a bodyguard', *sieva* 'a woman', *zemesgramata* 'a document confirming the land ownership'.

Borrowings from Germanic (German, Swedish, Yiddish) and Finno-Ugric languages were noticed occasionally – they are often old and used usually as citations (*Mädchen, komm her!* 'Girl, come here' < German), words borrowed first into the Latvian language (*māja* 'a house' < Finno-Ugric, *meita* 'a daughter' < German, *skola* 'a school' < German). Anglicisms are a separate group – there are words borrowed recently, mainly through Russian: *kompiutier* 'a computer'.

Ilga JANSONE

(Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts)

LATVIJAS VIENAUDZE TAMĀRA PORĪTE

Tamāra Porīte (tolaik – Stepanova) dzimusi 1918. gada 5. aprīlī Ļeņingradas apgabala Lugas rajonā, uz kuriem bija evakuējušies viņas vecāki, taču par savu dzimto vietu viņa uzskatīja Ziemeļvidzemi – Valku un tās apkārtni.

Darba gaitas 1939. gadā sākusi mežniecībā „Zile” par rēķinvedi. 1942. gadā iestājusies Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, taču materiālo apstākļu dēļ pēc gada izstājusies un turpinājusi darbu mežniecībā. Otrā pasaules kara beigu posmu pavadījusi Kurzemē, strādājot mežniecībā „Ēdole”. 1945. gadā atkārtoti iestājusies Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātē. 1948.–1950. gadā paralēli studijām strādājusi par korektori laikrakstā „Padomju Jaunatne”. Pēc studiju beigšanas 1950. gadā sākusi strādāt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā par zinātnisko līdzstrādnieci. 1953.–1954. gadā bijusi šā institūta aspirante. 1954. gadā aizstāvējusi filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju „Vārdu kārta mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā”, kas 1992. gadā nostrificēta par *Dr. philol.*

Jau pašā sākumā iezīmējas Tamāras Porītes interese par mūsdienu valodu, tās pareizību runā un rakstos. Viņa ir uzrakstījusi monogrāfiju „Lielie burti mūsdienu latviešu valodā” (1970) un vairākas plašas nodaļas izdevumā „Mūsdienu latviešu valodas gramatika” (1–2, 1959–1962). Viņa ir bijusi Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Pareizrakstības komisijas sekretāre, radioaidījumu cikla „Parunāsim par latviešu valodas kultūru” organizētāja, dedzīga latviešu valodas kultūras jautājumu risinātāja referātos un neskaitāmās konsultācijās. Daudz enerģijas, pacietīga un neatlaidīga darba Tamāra Porīte ieguldījusi rakstu krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi” veidošanā – viņa ir bijusi 16 laidienus sastādītāja, vairāku rakstu autore, atbildīgā redaktora vietiece un redakcijas kolēģijas locekle.

Tamāra Porīte daudz darījusi, lai varētu iznākt „Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā” (1–15, 1960–1982); viņa to izveidē, darbu vadīšanā un rediģēšanā ir ieguldījusi ne mazums pūļu; pati izstrādājusi norādījumus par lietuviešu īpašvārdu atveidi (4. grāmata) un kopā ar Rūdolfu Grabi – krievu valodas īpašvārdu atveidi (11. grāmata) latviešu valodā.

Pēdējos darba gadus Tamāra Porīte nostrādāja Galvenajā enciklopēdiju redakcijā, kur rūpējās par tīru un labskanīgu latviešu valodu. Šai laikā viņa piedalījies „Mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas” (1996) un „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas” (1995) izstrādē.

Nodzīvojusi garu un piepildītu mūžu, Tamāra Porīte šķīrās no dzīves šai saulē 2010. gada 9. jūnijā. Viņa apbedīta savas dzimtas kapsētā – Cimzes kapos Valkā.

Santa JĒRĀNE

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

ELEKTRONISKO VĀRDNĪCU KLASIFIKĀCIJA PĒC TAJĀS IZMANTOTAJIEM TEHNISKAJIEM RISINĀJUMIEM

Elektroniskās vārdnīcas, tāpat kā drukātās, var klasificēt pēc dažādiem kritērijiem: pēc apjoma, valodu skaita, pēc jomas, pēc leksēmu kārtojuma principa u. tml. Taču elektronisko vārdnīcu gadījumā pastāv arī vairāki specifiski klasifikācijas kritēriji, kas nav piemērojami drukātajām vārdnīcām. Piemēram, elektroniskās vārdnīcas tiek klasificētas pēc izmantojuma, resp., vai tās ir paredzētas cilvēkiem vai tehniskajām ierīcēm (piem., pareizrakstības pārbaudei datorā). Viens no šādiem specifiskiem kritērijiem ir elektroniskajās vārdnīcās izmantotie tehniskie risinājumi, kam pamatā ir straujā informācijas tehnoloģiju attīstība un kas būtiski ietekmē gan vārdnīcu veidošanu, gan lietošanu.

Līdzīga tehniskā attīstība 20. gadsimta sākumā skāra arī pārvietošanās līdzekļus. Pirms tam automobili varēja atļauties tikai ļoti turīgi cilvēki, taču amerikāņu uzņēmējs Henrijs Fordš (*Henry Ford*) 1908. gadā radīja tā saucamo T modeļa fordus (*model T Ford*). Viņš neizgudroja mašīnu kā tādu (līdzīgi kā elektronisko vārdnīcu veidotāji neizgudroja jaunu vārdnīcu), bet, mainot ražošanas tehnoloģiju un samazinot automobiļa cenu, viņš automobili padarīja pieejamu krietni plašākam iedzīvotāju lokam. Kad automobiļa radītājam jautāja, vai viņš pirms tam konsultējies ar tā potenciālajiem lietotājiem un ņēmis vērā viņu vēlnes, H. Fordš atbildējis: ja viņš būtu prasījis cilvēkiem, ko viņi vēlnas, cilvēki būtu teikuši, ka vēlnas ātrākus zirgus.

Izmantojot analogiju ar revolūciju transporta jomā, dāņu leksikogrāfs Svens Tarps (*Sven Tarp*) un spāņu leksikogrāfs Pedro Fuertess-Olivera (*Pedro A. Fuertes-Olivera*) piedāvājuši elektroniskās vārdnīcas klasificēt piecās grupās: 1) parazītkopijas (*copycats*), 2) ātrāki zirgi

(*faster horses*), 3) nomaldījušās lodes (*stray bullets*), 4) T modeļa fordī, 5) rolsroisi (*Rolls Royces*) (Fuertes-Olivera, Tarp 2014: 13).

Tipoloģijā iezīmētas divas galvenās elektronisko vārdnīcu grupas – 1) drukātu vārdnīcu elektroniskās versijas un 2) vārdnīcas, kas veidotas uzreiz elektroniskā vidē. Pirmajā grupā ietilpst parazītkopijas (skenētas un parasti PDF vai kādā citā formātā internetā ievietotas vārdnīcas), „ātrāki zirgi” (elektroniskas vārdnīcas, kurām pamatā ir drukāti izdevumi un kuru šķirkļi gandrīz neatšķiras vai tikai nedaudz atšķiras no to drukātās versijas) un „nomaldījušās lodes” (elektroniskas vārdnīcas, kurās dažādi tehniskie risinājumi izmantoti neprasmīgi). Otrajā grupā ietilpst „T modeļa fordī” un „rolsroisi” – elektroniskas vārdnīcas, kurās tehniskie risinājumi izmantoti atbilstoši to [vārdnīcu] funkcijām un lietotāju vajadzībām.

Referātā apskatīts, kā šajā klasifikācijā iekļaujas latviešu un lietuviešu elektroniskās vārdnīcas.

Literatūra

Fuertes-Olivera, Pedro, Tarp, Sven. Typology of specialized online dictionaries. *Theory and Practice of Specialized Online Dictionaries: Lexicography versus Terminography*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2014, 12–18.

Daiva KARDĒLĪTE-GRINEVIČIENE

(Lietuviešu valodas institūts, Viļņas Universitāte)

STANDARTVALODA UN DIALEKTI: SKOLĒNU VALODAS NOSTĀDNES

Pēdējos gados, nostiprinoties jauniem dialektu pētniecības virzieniem un jaunām metodēm (kognitīvā, perceptīvā dialektoloģija), pētnieku uzmanība arvien vairāk tiek pievērsta dialektā runājošajai jaunatnei, kuru līdz 21. gadsimta sākumam, kamēr tika vākts empīriskais materiāls, ņemot vērā NORM kritērijus, dialektu pētnieki pilnīgi ignorēja. Ir jāatzīst, ka tieši no jaunās paaudzes savāktais materiāls vistiešāk ilustrē dinamiskā dialekta jēdzienu, reģionālo variantu rašanos, kā arī dialekta un citu valodas variantu (tai skaitā, standartvalodas) attiecības. Pēdējais no minētajiem aspektiem ir fokusā, īstenojot 2017.–2019. gada projektu „Reģionālo variantu un šķietamās standartvalodas (kvazistandarta) izplatīšanās 21. gadsimta sākumā: perceptīvais pētījums”¹. Šajā projektā, pamatojoties uz perceptīvās dialektoloģijas metodēm, tiek mēģināts noskaidrot Lietuvas skolēnu valodas nostādnes, viņu viedokli par izloksnēm un to attiecībām ar standartvalodu.

Referātā tiek skatīti trīs standartvalodas un dialekta attiecību aspekti, kas izkristalizējušies, pamatojoties uz pašlaik savākto projekta materiālu, kuru veido 475 skolēnu aizpildītās anketas. Pirmais no tiem – standartvalodas uztvere un lokalizēšana. Pamatojoties uz savākto materiālu, redzams, ka tiem skolēniem, kuri piedalījās aptaujā, ir individuāli standartvalodas identificēšanas un lokalizēšanas standarti, kas ne vienmēr sakrīt ar noteiktajām normām.

¹ Projekts „Reģionu variantu un šķietamās standartvalodas (kvazistandarta) izplatīšanās 21. gadsimta sākumā: perceptīvais pētījums” (vada prof. D. Alūkaiete (*D. Aliūkaitė*)) tiek īstenots saskaņā ar 2011.–2020. g. programmā iekļauto pētījumu par Lietuviešu standartvalodas, dialektu un citu valodas variantu funkcionēšanu un izmaiņām. Projektu finansē Lietuviešu valodas valsts komisija. Projekta izpildītājs – Viļņas Universitātes Kauņas fakultāte.

Otrais aspekts – attiecības starp runāšanu standartvalodā un dialektā. Pieejamais materiāls liecina, ka lielākajai daļai aptaujāto personu ir pozitīva attieksme pret runāšanu dialektā. Taču jāsaprot, ka šāds viedoklis ir subjektīvi pasīvs. Tā domāt liek dominējoša nostādne: dialektu protu, taču tajā nerunāju vai runāju ļoti reti.

Trešais aspekts – izlokšņu īpašības tiek traktētas kā standartvalodas īpašības un otrādi. Tā ir pieaugoša paradoksāla tendence. Tā, iespējams, norāda uz valodas (gan izlokšņu, gan standartvalodas) dinamiku un reģionu standartu veidošanos.

Regīna KVAŠĪTE

(*Šauļu Universitāte*)

ETNONĪMI LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODNIECĪBAS TERMINOLOĢIJĀ

Pētījuma mērķis ir noskaidrot abu baltu valodu pieredzi etnonīmu izmantošanā valodniecības terminoloģijā, bet objekts – etnonīmiskas cilmes valodniecības termini. Materiāls apkopots no dažādiem latviešu un lietuviešu valodas terminogrāfijas¹ un leksikogrāfijas avotiem, kā arī zinātniskās un mācību literatūras.

Etnonīmus kā atkarīgos komponentus, parasti daudzskaitļa ģenitīvā, lieto vārdkopterminos, piemēram, dažādu valodu, alfabētu, rakstu nosaukumos (*latviešu valoda*, *latīņu alfabēts*, *indiešu raksts* / *lietuvīņu kalba* ‘lietuviešu valoda’, *slavīņu kalbotyra* ‘slāvu valodniecība’, *graiķu raštas* ‘grieķu raksts’), taču šiem terminiem speciāla uzmanība referātā netiks pievērsta. Pētījums veikts, analizējot vienvārda terminus, kuri nosauc galvenokārt zinātņu kopumus, dialektus, izloksnes un to runātājus, izlokšņu iezīmes, aizguvumus no svešvalodām u. tml.

Terminradē izmanto gan pašcilmes (latviešu un lietuviešu), gan svešcilmes etnonīmus. Daļa etnonīmiskas cilmes terminu ir aizguvumi, kuri reizēm abās baltu valodās sakrīt gan pēc nozīmes, gan formas (*baltistika*, *rusistika*), taču biežāk forma nedaudz atšķiras: *romanistika* / *romānistika*, *amerikānisms* (Baldunčiks 1989: 54) / *amerikanizmas* u. c. Lietuviešu valodā pašcilmes etnonīmus terminoloģizē, piemēram, lieto terminu *aukštaičiai* (sal. *aukštaičių tarmė* ‘aukštaišu dialekts’), kas sakrīt ar attiecīgo baltu cilts nosaukumu, savukārt tā apakšjēdzienus nosauc vārdkoptermini *rytū aukštaičiai* ‘austrumaukštaiši’, *vakarū aukštaičiai* ‘rietumaukštaiši’. Dažādus vienvārda terminus darina ar pašvalodas vai internacionāliem afiksiem – sufiksiem (*lietuvinimas*

¹ Ja nav norādīts citādi, termini ir no attiecīgo valodu valodniecības terminu vārdnīcām: „Kalbotyros terminų žodynas” (KTŽ 1990) un „Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (VPSV 2007).

‘lietuviskošana’, *kuršņinikai* ‘kursenieki’, *prūsizmas* ‘prūsisms’) (sufikss *-izmas* tiek saglabāts, aizgūstot terminus, taču to izmanto arī savu terminu darināšanā (Drotvīnas 2002: 20)), retāk – prefiksiem (*prabaltai*, *probalčiai* ‘pirmsbalti’). Darinot latviešu valodniecības terminus, pašcilmes un sveščilmes etnonīmu saknēm pievieno sufiksus (*latinizēšana*, *latinizācija*; *kreeolizācija*, *lietuvisms*), retāk izmanto citus terminu darināšanas veidus (*krievvalodīgie*).

Latviešu valodā etnonīmiskās cilmes valodniecības terminu kopā konstatēti sinonīmu pāri, bet lietuviešu valodā arī sinonīmu rindas, ko veido trīs termini (tos mēdz uzskatīt par dubletiem (Drotvīns 2002: 20)), piemēram, *lituānistika*, *lietuvistika*; *grieķisms*, *grēcisms* (sal. *grēcisms*, *hellēnisms* (Bankavs 2006: 15)) / *latvybė*, *leticižmas*; *greicižmas*, *graikiybė*, *graikižmas*. Materiāla analīze liecina, ka latviešu valodā gandrīz vienmēr no dažādām valodām aizgūtos vārdus vai izteicienus nosauc divi termini, piemēram, *anglicisms*, *angļisms*. Savukārt atbilstošajam jēdzienam lietuviešu valodā līdzās sinonīmiem *anglicižmas* un *angližmas* lieto atvasinājumu ar lietuvisko izskaņu *anglybė* (Skardžius 1973: 21). Citos gadījumos visi atvasinājumi, ieskaitot sinonīmu ar lietuvisko sufiksu *-ybė*, iekļauti KTŽ: *rusicižmas*, *rusybė*, *rusižmas*; *prūsybė*, *prūsicižmas*, *prūsizmas*. Redzams, ka nereti vārdnīcās atšķirīgi fiksēti no autoetnonīmiem jeb pašnosaukumiem un aloetnonīmiem, t. i., nosaukumiem, ko piešķir citi etnosi (SV 1999: 210), darinātie sinonīmi: priekšroka dota vai nu sveščilmes formai (*rusisms*, *krievisms* / *polonižmas*, *lenkybė*), vai pašcilmes terminam (*krievvalodīgie*, *rusofoni* / *latvybė*, *leticižmas*).

Neraugoties uz to, ka terminu vārdnīcās sinonīmu ir daudz, jāsecina, ka ne vienmēr tāda terminu dažādība tiek atzīta (Drotvīnas 2002: 20). Pētījuma gaitā secināts, ka kopumā etnonīmi latviešu un lietuviešu valodniecības terminoloģijā ir izplatīti. Tos lieto vairāku semantisko grupu terminu darināšanai, taču vērojamas atšķirības pašcilmes un sveščilmes etnonīmu, kā arī terminrades veidu izvēlē.

Avoti un literatūra

Baldunčiks, Juris. *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne, 1989.

Bankavs 2006 – *Franču-latviešu-angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca*. Sast. A. Bankavs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

- Drotvinas, Vincentas.** Ar lietuviški leksikologijos terminai? *Žmogus ir žodis*. Nr. 1, 2002, 18–21.
- KTŽ 1990** – Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
- Skardžius, Pranas.** *Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1973.
- SV 1999** – *Spešvardu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 1999.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Sintija KAUKĪTE

(Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts)

GRAFISKIE LĪDZEKĻI TEKSTĀ

Referātā paredzēts sniegt pārskatu par dažādu grafisko līdzekļu lietojumu tekstā. Pētījumā izmantoti materiāli no mūsdienu publicistikas (žurnāli, interneta portālu komentāri) un prozas.

Mūsdienās mainās teksta struktūra atkarībā no stila un žanra, tekstveidē ienākušas sarunvalodas iezīmes (paralingvistika). Pastāv dažādi interneta žanri. Tekstveidē lieto grafiskus līdzekļus ar dažāda veida papildinformāciju. Mainījusies gan daiļliteratūra, gan publicistika.

Ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem – interpunkcijas zīmēm, emocijzīmēm, lielajiem burtiem, burtveidolu – teksta autors daļēji mēģina izteikt to, ko runātā valodā izsaka prosodija (pauzes, intonācija) un paralingvistiskās zīmes – mīmika, žesti, kustības.

Lai prozas tekstā autors atspoguļotu gan personāža valodas īpatnības, gan emocijas un jūtas vai attieksmi, izmanto dažādus grafiskus līdzekļus, piemēram, interpunkcijas zīmes, lielos un mazos alfabēta burtus u. c. grafiskas zīmes. Piemēram, šādi prozas tekstā lielie burti izmantoti grafiskam izcēlumam: *Paulas suņa nāve pavasari, mazā kapa bedrīte tur, uz Salas, no kurienes viņš nu nokļuvis jaunā rudenī, tieko izlietotā biļete braucienam vienā virzienā, Paulas aiziešana, vīgriežu baltums viņrudēn, **MĒS TAČU VIENMĒR BŪSIM KOPĀ, VAI NE?!*** (Vēveris 1995: 146)

Kā grafisku paņēmieni prozā autors izmanto interpunkcijas zīmju izlaidumu tekstā ar mērķi atspoguļot personāža valodu vai grafiski attēlot runāta teksta pauzes: **TAS TAČU IR BIJIS TAS NEVAR BŪT NENOTICIS FOTOKAMERA TAČU NEKAD NEĻAUJAS ŠĶITUMAM UN IEDOMU TĒLIEM TAS TAČU IR BIJIS: PAULAS SMAIDS CAUR SNIEGPĀRSLĀM PAULAS SMAIDS TOREIZ MIRUSI ESAMĪBA UZ FOTOFILMAS** (Vēveris 1995: 194)

Stilistiskos nolūkos tekstā lieto daudzpunkti, izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi, domuzīmi un pēdiņas. Šīs pieturzīmes var lietot atsevišķi: *Tie, kas tupeja dievnama solos, pēc Kates prāta, nebija isti gudri, jo nolemti sadeģšanai ellē, ba, ba, hā!* (Bauere 2015: 36) vai savienojumā ar kādu citu interpunkcijas zīmi: *Vai...! Biju aptiekā pēc zālem. Nav laika!* (Kaijaks 2017: 225)

Lai tekstā ko izceltu, kā arī uzmanības pievēršanai lietots speciāls grafisks līdzeklis burtveidols – slīpraksts vai treknraksts. Tekstā tos var lietot atsevišķi vai savienojumā ar citiem grafiskajiem līdzekļiem – dubultais izcēlums. Tekstā var slīpināt tiešo runu, nosaukumu, citātus, citvalodu vārdus. Treknrakstu tekstā lieto, lai izceltu ko svarīgu – nodaļas virsrakstu, vārdu u. tml. Nereti to apvieno ar slīprakstu vai lieļajiem burtiem:

Liepājas brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-bas, dib. 1871. g.

Gadskārtējā jaungada sagaidīšanas

MASKU BALLE (Bērziņš 2015: 46)

Kā stilistisku paņēmienu prozas tekstā izmanto patskaņu, divskaņu, līdzskaņu atkārtojumu vārdā. Tā izteikta varoņa attieksme pret notikušo, attēloti emocionāli izsaučieni, kļiedzienu u. tml.:

– *Tik veca kā tava ome, ja? Redzēsi, ka tev neviens neatbrauks, **bēē!** – Mazā parādīja meli un pazuda aiz krūma.* (Egle 2016: 36)

Avoti

Bauere, Inguna. *Mācītājs un viņa dēls.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2015.

Bērziņš, Māris. *Svina garša.* Rīga: Dienas Grāmata, 2015.

Egle, Jana. *Gaismā:* stāsti. Rīga: Lauku Avīze, 2016.

Kaijaks, Vladimirs. *Meitene no nekurienes.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2017.

Vēveris, Jānis. *Spoģuļu vīns: likumsakarību rotaļas četrās daļās.* Rīga: Daugava, 1995.

Aigars LIEPIŅŠ

(*Latvija*)

DZIĻĀKAS IZPRATNES IESPĒJAS VIETVĀRDU PĒTNIECĪBĀ

Sabiedrībai un indivīdam ir noteikta interese par vārda jēgu, arī vietas nosaukuma skaidrojumu. Tostarp populāru publikāciju ir daudz par maz, kaut vai salīdzinot ar nesenu pagātni. Vietvārdi pieder tām parādībām mūsu dzīvē, kuras ikdienā lietojam nemitīgi, taču to dziļākā nozīme bieži paliek nenovērtēta.

Daudzu zinātnisku pētījumu autori izmanto publicētos, par klasiskiem kļuvušos vietvārdu kopojumus, pirmkārt, jau J. Endzelīna darbus. Viņa vietu vārdu kārtojums atbilst sava laika teritoriālajam iedalījumam, tātad satur zināmu ģeogrāfisku informāciju (jo īpaši J. Plāķa krājums), no kuras savukārt veidojas izlokšņu un dialektu areāli. Šie dati ļauj novērtēt arī vēsturisko fonu. Trešais publicētais darbs jau apkopo iepriekšējos divus ar iespējamajiem papildinājumiem (J. Endzelīns 1956–1961). Tomēr tās visas ir vietvārdu izlases, tamdēļ ir pārsteidzīgi izdarīt plašus secinājumus, izmantojot vienu avotu.

Kartogrāfi izmanto vietu nosaukumus lietišķam mērķim, tādējādi radot universālu izziņas avotu. Zināma sadarbība notika, jaundibinātās Latvijas valsts kartogrāfiem uzaicinot profesoru J. Endzelīnu „dot kartēm pareizus vietu nosaukumus”. Vēsturiski sakņots nosaukumu komplekts ir īpaši nozīmīgs, tā var atklāties dziļāka jēga, arī lielāka kultūrvēsturiska vērtība, kad tie cits citu „pastiprina”. Vienkāršotā veidā kā, piemēram, amatnieku ciemats (*Mucenieki, Darvdedžji, Kalēji*); kaut vai kā vietvārdu došanas tradīcija. Taču tas nenozīmē, ka vietvārds būtu saistošs galvenokārt ģeogrāfu pētījumiem.

Ir vērts pievērst uzmanību dažu zinātņu iespējām toponīmikā. Vairāku nozaru datu kopu šķēlumā ievērojami pieaug iespēja iegūt jaunas atziņas. Vienkāršā veidā daudzos filoloģiskos un etnogrāfiskos rakstos, pētījumos sastopama ilustrācija ar konturētu teritoriju, vis-

biežāk Latvijas, kurā var būt iezīmētas dialektu robežas un atzīmēti dažādu leksēmu vai priekšmetu atrašanās punkti. Matemātiskā modelēšana nav vairs jaunums, un mūsdienās to risina, programmējot ar datortehniku. Tomēr tikai samērā nesen tā izmantota, lai vēlreiz skaidrotu indoeiropiešu valodu izcelsmes apgabalu. Iespējams, līdzīgi mainās, pārveidojas un pārvietojas vietvārdi.

Vēsture, pētot rakstiskos avotus, saskaras ar valodas artefaktiem, tai skaitā toponīmiem, kuros saglabātas senākas formas. Kādu reāliju un ar tām saistītu leksēmu izplatību var noteikt gan dramatiskas mēra sekas, gan kunga darbība, atjaunojot iedzīvotāju sastāvu. Izziņas procesu sarežģī kā dažādu valodu jaukums, tā transkripcijas formas. Vēlajos viduslaikos, muižu periodā ievērojamas izmaiņas rada īpašumu piederības maiņa, tās parādās valodas uzslāņojumos. Šeit jau pieslēdzas socioloģija un pat psiholoģija.

Pat par jaunāku laiku vietvārdiem ir interesanti noskaidrot, ar kādu motivāciju ļaudis tos izvēlas, veido, darina. Migrācijas parādības gan uztveram negatīvi, tomēr tā ir pastāvējusi vienmēr. Tas būtu socioloģijas iespējas pētīt arī vēsturiskā griezumā muižu laiku ierobežoto jeb ļoti reglamentēto zemnieku kārtas pārvietošanos. Turklāt tieši mūsdienās valstiski būtu pievēršama daudz lielāka vērība vietvārdu aizsardzībai kā latviskas kultūrvides saglabāšanas mērķim.

Liene MARKUS-NARVILA

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

LEKSIKAS NOTURĪGUMS RUCAVAS IZLOKSNĒ 21. GADSIMTĀ

Aplūkojot Rucavas izloksnes leksiku 21. gadsimtā (ieraksti veikti 2013. un 2014. gadā), secināms, ka leksikas pamatmateriāls, līdzīgi kā citās vidus dialekta izloksnēs, pamatā saskan ar literāro valodu, taču ir vērojamas arī fonētiskas vai morfoloģiskas atšķirības, piemēram, fiksēts *mikstā r* lietojums (*grūti, kurš, vairāk*), atšķirīgs patskaņu garums, ko ietekmējusi anaptikse (*beŕniba, ģeŕbt, veŕpt* u. c.) vai patskaņa pagarinājums tautosillabiska *r* priekšā (*dārps, nekūr, žirņi* u. c.); reģistrētas leksēmas, kam no literārās valodas atšķirīga celma forma (*izķapte, niedra, pīrte* u. c.), fiksēti *ājo*-celmu darbības vārdi (*dancāt, rivat, žagāt* u. c.) u. tml.

Savukārt daļu no Rucavas izloksnes vārdu krājuma veido leksiskie un semantiskie dialektismi, kas bieži izloksnē saglabājušies jau kopš tās pirmajiem fiksējumiem un saskan ar plašāk Lejaskurzemē lietoto leksiku, kas reģistrēta jau vismaz kopš 17. gadsimta Nīcas un Bārtas mācītāja Johana Langija (*Johannes Langius*) vāciski-latviskās vārdnīcas (1685).

21. gadsimtā joprojām aktuāla ir dažādu tematisko grupu leksika, piemēram, plaši saglabāti tiek floras un faunas nosaukumi (piemēram, *ansītis* 'ancītis (?)', *biļjuons* 'peonija', *glāzene* 'zilene', *grūša* 'bumbiere', *krimpa* 'krimilde', (*s*)*križduole* 'ērķšķoga', *laisķi* 'loki', *ledene* 'begonija', *pliedari, pliederi* 'ceriņi', *spanguole, spēnguole* 'dzērvēne', *spīla* 'niedre', *villene* 'parastais vilnītis'), ēdienu un produktu nosaukumi (piemēram, *baltā tīre* 'kartupeļu biezputra', *baltais sviests* 'sviesta šķirne, kurai neatdala paniņas', *biguže, biguzis* 'maizes zupa', *brandi(s)* 'ēdiens no lielajām cūku pupām', *kresni* 'dradži', *ķilķains* 'klimpa', *pakuoda* 'pavalgs', *zapte* 'ievārījums', *žildīni* 'biezpiens'), ar tautastērpu saistīti (tā izgatavošanu un valkāšanu) nosaukumi (piemēram, *austene* 'sagša, villaine', *bante* 'len-

te; saite', *bruste* 'veste', *drābule* 'austa villaine', *dubulteņi* 'dūraiņi', *brunči* 'svārki', *kutine* 'sieviešu lakats', *lindraki*, *lindruki* 'svārki', *mārgene* 'sagša', *musline* 'sieviešu lakats', *nāmats* 'sievassalvassega', *pietrieķums* 'piešuve (taustatērpas krekla apakšā, parasti no rupjāka lina auduma)', *zīdene* 'zīda lakats') u. c.

Viens no šo leksēmu saglabāšanas galvenajiem iemesliem: tām pazīstami vien lokālie nosaukumi, leksēmām nav viennozīmīga literārās valodas ekvivalents. Līdzīgi ir arī ar floras nosaukumu pārmantojamību, kur ģimenes tradīcijām ir ļoti liela loma kāda auga nominācijā. Šie nosaukumi tiek apgūti tiešā saskarē, augus ievācot, izmantojot ēdiena pagatavošanā u. tml.

Mazāk saglabāta 21. gadsimtā tiek ar saimniecisko dzīvi saistītā leksika, piemēram, ar lopkopību, zemkopību, zvejniecību saistītā leksika, kas raksturo saimniekošanas veidu, kas mūsdienās ir uz izzušanas robežas (piemēram, *ārdiķe* 'mēslu ārdāmā dakša', *burlaks* 'māla ķieģelis', *dampis* 'kuļmašīna', *dreija* 'virpa', *gurkste* 'labības sauja, ar ko sasien labību', *kuģis* 'siena guba', *ķestes* 'siena nesamie koki', *žirķles* 'dzirkles').

Lai gan daļa specifiskās leksikas Rucavas izloksnē ir zudusi vai izzūd, atsevišķas tipiskākās izloksņu leksikas grupas saglabājas cauri gadsimtiem, tāpēc ticama ir to dzīvotspēja arī 21. gadsimtā.

Asta MITKEVIČIENĖ

(*Lietuvių kalbos institutas*)

NUO TERMINO PRIE ŠAVOKOS: TEKSTYNU PAREMTAS TERMINO ŠAVOKA TYRIMAS

Pranešime aptariama termino *savoka* vartoseną lietuvių mokslo kalboje. Tyrimu buvo siekiama nustatyti termino semantinius (kontekstinius) partnerius, jo teminę aplinką ir pagal termino vartosenos ypatumus nubrėžti šavokos „šavoka“ apmatų. Tai tekstynu paremtas (angl. *corpus-based*) tyrimas, kurio pagrindinis šaltinis – *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas CorALit* (viešai prieinamas variantas <http://coralit.lt>). Pagrindinė tyrimo metodika – semantinė žodžių junginių analizė. Taip pat tirta termino *savoka* konjunkcinė vartoseną ir kontekstinė sinonimija, atspindintys paradigminius šio termino santykius.

Lietuvių mokslo kalbos tekстыne *CorALit* lema *savoka* pavartota 779 kartus. Ji randama visų penkių tekстыne skiriamų sričių – humanitarinių, socialinių, fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų – tekstuose. Terminas *savoka* tame pačiame tekстыne daugiau nei pusantro karto dažnesnis už terminologijos terminą *terminas*.

Terminas *savoka* lietuvių mokslo kalboje turi atributų ir pats yra atributas, taip pat vartojamas kaip objektas, subjektas, retai – kaip predikatyvas ar aplinkybė.

Atributais terminas *savoka* apibūdinamas pagal vardą, erdvę, veiksmą, turinio ypatybę, kitą vertinamąją ypatybę, laiką, vietą, autorių, kalbą, objektą ir kt. Terminas *savoka* kaip atributas yra antraeilis pavadinimas, taip pat posesorius, sudedamoji dalis, o gilumoje – veiksmo ar būsenos objektas ar subjektas ir kt.

Iš objektinių junginių matyti, kad *savoka* yra vartojimo, mąstymo, pažinimo ir suvokimo, taip pat tyrimo, kalbinės veiklos ir raiškos objektas. Jos ieškoma, ji randama, gaunama, duodama, įvedama arba pašalinama, įteisinama, keičiama ar kas kita su ja daroma. Be to, *savoka*

yra instrumentas – ne tik intelektualinės veiklos, bet ir, tirtu tekstyno duomenimis, – raiškos. Taip *savokai* priskiriami termino požymiai.

Savoka kaip subjektas kažką apima, turi ar gauna, keičia(si) ar užima padėtį erdvėje, atlieka funkcijas ar atsitiktinius veiksmus, patiria įvairias būsenas, yra kokia nors ar kas nors, retai – tiesiog egzistuoja.

Iš konjunkcinės termino *savoka* vartosenos matyti, kad šio termino koreliatai yra raiškos vienetų pavadinimai (įskaitant terminą *terminas*), bendrieji mokslo terminai ir kiti abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, mentalinių darinių pavadinimai, sąvokos dalių ar aspektų įvardijimai.

Terminai *savoka* ir *terminas* mokslo kalboje vartojami ne tik konjunkciškai, bet ir kaip kontekstiniai sinonimai. Termino *terminas* vartojimą vietoj *savoka* galima aiškinti metonimija.

Terminų vartosenos netikslumai tekstuose iškreipia tyrimų rezultatus, todėl vien iš terminų vartosenos tekstuose negalima spręsti apie tikrąsias tų terminų reikšmes ir jais įvardijamas sąvokas.

Ieva OZOLA

(*Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts*)

TAGADNES PASĪVIE DIVDABJI LEJASKURZEMES IZLOKSNĒS 21. GADSIMTĀ

Jau 20. gadsimta vidū secināts, ka vidus dialekta divdabju formas, tostarp tagadnes pasīvie divdabji, maz atšķiras no rakstu valodas (Rudzīte 1964: 142; Bušmane 1989: 223). Pārskats par divdabjiem visā kursisko izlokšņu apgabalā 20. gadsimtā liecina, ka pakāpeniski notiek pāreja uz rakstu valodas divdabju formām arī tajās izloksnēs un tiem divdabjiem, kam ikdienas runā 20. gadsimta 1. pusē vēl dominē dialektālās iezīmes (par to sk. Ozola 2001).

21. gadsimtā Lejaskurzemē iegūts daudz jaunu valodas materiālu: notikušas vairākas ekspedīcijas, piem., Rucavā, Nīcā, Bārtā, daļa vākumu atšifrēti un publicēti („Mana novada valoda: Lejaskurzeme”, 2004; „Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda”, 2007; „No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gadsimta beigās / 21. gadsimta sākumā”, 2008; „Avoti vēl neizsīkst: Latviešu valodas dialektu 21. gadsimtā”, 2016). Tas ir pamats iepriekš konstatēto un aprakstīto procesu dinamikas izpētei.

Tagadnes pasīvie divdabji, tāpat kā finītās formas, rāda **areālam raksturīgo tagadnes celmu stabilitāti vai mainīgumu**.

• 21. gadsimta atšifrētajos vākumos vairs nav konstatētas *i*-celma tagadnes pasīvo divdabju formas, kas daļā areāla izlokšņu bija pierakstītas vēl „Latviešu valodas dialektu atlanta” materiālu vākšanas laikā (sk. Ozola 2012).

• Saglabājas tendence tagadnes *ā*-celma vārdiem lietot arī *o*-celma formas, ko parāda arī tagadnes pasīvie divdabji, piemēram, Bārtā *kerīmpas i vāramas un cūcenes i vāramas, un vilēnītes i vāramas* (Avoti, 162), Rucavā *bi zināmas vietas* (Rucavā, 456), Nīcā *ustašsīc vāks, aīstašsāms ciēt* (No Sventājas, 85).

• Areālam raksturīgie tagadnes *no*-celmi labi saglabājas ne tikai finītājās, bet arī tagadnes pasīvo divdabju formās, piemēram, Rucavā *dabuónarņs, atruónarņs, raúnarņs*.

Tagadnes pasīvo divdabju **predikatīvais lietojums** vajadzības vai iespējamības izteikšanai atbilst rakstu valodai, piem., Bārtā *murņs bij jálasa uņ jáskatás, kas ņemarņs uņ kas naņ ņemarņs* (Avoti, 199), Nīcā *tás sastuópamas řeták i* (No Sventājas, 86), Rucavā *tur jaú vaıs naú džvuó-jarņs* (Rucavā, 412). Tā biežums analizētajos izlokšņu tekstos ir atkarīgs no runātāja individuālā stila (sintaktisko sinonīmu izvēles).

Atributīvajā lietojumā, tāpat kā rakstu valodā (LVG, 579), tagadnes pasīvie divdabji bieži apzīmē kādu rīku vai citu objektu, norādot vai precizējot tā izmantojumu, piem., Bārtā *kuļamais šķuņs, atváuójamuó dakšņ*, Rucavā *aízaramá vaga, siénamais matriáls*.

Norādot uz vienu no vairākiem izloksnē lietotiem nosaukumiem, kā arī uz svešāku vai nedrošu nosaukumu, bieži tiek lietots divdabīš *saucamais*, piem., Bārtā [par sēnēm] *tad veļ i tás saúcamás kerīņpas* (Avoti, 152), Nīcā *tagat jaú ir tiē saúcamie ehaluóti* (No Sventājas, 82), *lāpa tíklus, tuó saúcamuó spaíli* (No Sventājas, 84), Rucavā *akmenu ari nekádu naú, tuó saúcamuó uóļu* (Rucavā, 412). Atšķirībā no rakstu valodas (sal. *tá sauktais, tá saucamais* LLVV, 71, 325) Lejaskurzemes izloksnēs šīs konstrukcijas bieži ir bez adverbā *tā*.

Bez stabiliem arī rakstu valodā lietotiem **substantivējumiem** (piem., *lanlājanie, pazįstanie, kurināmais, džeramais*) izloksnēm raksturīgi situatīvi vai okacionāli tagadnes pasīvo divdabju substantivējumi, piem., Nīcā *mēs ustaįsįjam nuó drātes tátu duramuó* (No Sventājas, 86), Bārtā *taí fērmaí bij ták uzbraúcamais* (Avoti, 144). 21. gadsimtā šādi substantivējumi rodas arī tāpēc, ka aizmirsts kāda darbarīka nosaukums, bet ir zināms, kuras darbības ar to veiktas, piem., Bārtā *senák kíl a tuó griēžamuó, ká tur, ká tur tuó saúca?* (LiepU); Rucavā *.. kadreįž taįsįja .. nuó tá žāga tátu stunįjama* (Rucavā, 406).

Avoti un literatūra

Avoti – *Avoti veļ neizsįkst: Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2016, 79–211.

Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1989.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

- LVG** – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- No Sventājas** – *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2008.
- Ozola, Ieva**. Divdabji vidus dialekta Kurzemes izloksnēs. *Tiltar: Priedas*, 9. *Veiksmasžodžīgo raidos klausīmai*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 2001, 15–18.
- Ozola, Ieva**. Verba tagadnes celmu dinamika Lejaskurzemes izloksnēs. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku 3. un Letonikas 4. kongress. Novadnieciskās identitātes meklējumi Kurzēmē*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2012, 147–156.
- Rucavā** – *Rucavā, tur Paurupē ... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 2007.
- Rudzīte, Marta**. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.

Vija POŽARNOVA

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

VALODAS EKONOMISKĀ VĒRTĪBA

Līdz ar globalizāciju, tehnoloģiju attīstību un straujām izmaiņām pasaules tirgū, izmaiņas notiek arī darba tirgū, kurā arvien pieaug konkurence, un cilvēks kā ekonomiska būtne ir spiests pielāgoties. Bērniem kopš mazotnes tiek mācīts, ka „valodu zināšanas ir nepieciešamas”, taču nereti šādam apgalvojumam trūkst pamatojuma, un kolektīvajā apziņā neveidojas produktīva vide, lai valodas tiešām tiktu apgūtas. Pirmkārt, nepamatots vai slikti pamatots apgalvojums neveicina motivāciju, kas ir veiksmīgas valodu apguves pamatā, bet, otrkārt, rosina pretēju viedokļu un dažādu valodas pārlicības mītu rašanos, piemēram, ka valodu apguvei nepieciešamas īpašas prasmes vai iemaņas. Tikmēr ekonomikas tirgus, pieprasījums pēc svešvalodu zināšanām un lielo pasaules valodu dominance aug, bet indivīda iespējas darba tirgū kļūst nepietiekamu valodu zināšanu dēļ.

Patlaban arī Eiropas Savienības valodas politikā ir posms, kurā valodu nozīme lielākoties tiek pamatota ar globāli ekonomiskiem mērķiem. Pēc 2011. un 2012. gadā veiktas aptaujas (*First European Survey on Language Competences*) apkopotiem datiem Eiropas Komisija izdarīja secinājumu, ka kopumā daudzās dalībvalstīs joprojām svešvalodu apguve nenotiek vēlamajā līmenī. Šī iemesla dēļ 2014. gadā Eiropas Savienības Padome apkopoja secinājumus (*Conclusions on multilingualism and the development of language competences*) par multilingvisma un valodu apguves situāciju dalībvalstīs un atgādinājumus, cik šis jautājums ir svarīgs un kā to arvien attīstīt (*ec.europa.eu*).

Veicot nelielu aptauju ar mērķi noskaidrot Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret valodu apguvi, iegūtie rezultāti liecina, ka ekonomiskie faktori nav vienīgie valodu apguves motivācijas pamatā, tās pamatā ir valodas pārlicība. Valodas pārlicība ir komplekss valodas politikas komponents, kas nav ignorējams nedz valodas politikas pētniecībā,

nedz plānošanā. Nenoliedzami, valodu apguves veicināšanas jautājumā valodas ekonomiskā vērtība ir nozīmīgs faktors, taču, lai izglītotu un veidotu veselīgu multilingvālu sabiedrību, padziļināta uzmanība veltāma sabiedrības valodas pārlicības pētīšanai – lai turpmākā valodas politikas plānošana un realizēšana neturpinātu attīstīt negatīvos pārlicības aspektus, bet rosinātu jaunas, valodu apguvi veicinošas valodas pārlicības stiprināšanu.

Literatūra

- Crystal, David.** *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Edwards, John.** *Languages and Language Learning in the Face of World English. Profession*. Modern Language Association, 2001, pp. 109–120. Available: <http://www.jstor.org/stable/25607189> (seen 15.01.2018.)
- Hogan-Brun, Gabrielle.** *Linguanomics. What is the Market Potential of Multilingualism?* London: Bloomsbury Academic, 2017.
- Spolskis, Bernards.** *Valodas pārvaldība*. Rīga: Zinātne, 2011.
- Spolsky, Bernard.** *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Valodas situācija Latvijā: 2010–2015*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016.

Alma RAGAUSKAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

DĖL GERMANIŠKOS KILMĖS KĖDAINIEČIŲ ANTROPONIMŲ XVII–XVIII A. KĖDAINIŲ MIESTO ISTORIJOS ŠALTINIUOSE

Nuo XVII a. trečiojo dešimtmečio pabaigos į Kėdainius atvykdamai vokiečių tautybės asmenys jau turėjo pavardes, tačiau jų paveldimų antroponimų užrašymas įvairavo. Ypač tai akivaizdu, kai greta surašyti tos pačios šeimos nariai (vyras ir žmona) ir kt. Pasitaikė, kad moters vardas ir mergautinė pavardė buvo praleidžiami. Kai kada magistrato knygų bylose nurodoma tik bendra besibylinėjančių sutuoktinių pavardė. Šiam reiškiniui įtakos turėjo tirtų aktų knygų specifika ir įrašų kontekstas. Viename dokumente paminėtas asmuo (ieškovas, atsakovas ar pan.) kitame bylos nagrinėjimo protokole galėjo būti užrašytas trumpiau, paprasčiau arba tiesiog kitaip. Tai, matyt, susiję ir su gyvąja kalba, ir su neoficialiu miestiečių apibūdinimu.

XVII–XVIII a. vokiečių antroponimai daugiausia užfiksuoti Kėdainių magistrato knygose, rašytose lotynų ir lenkų kalbomis. Todėl dažniausiai buvo vartojamos jų lotyniškos ir lenkiškos krikščioniškų vardų formos. Raštininkams šių kitataučių pavardės skambėjo neįprastai, todėl istorijos dokumentuose užfiksuota kėdainiečių germaniškų pavardžių grafinių variantų. Šis reiškinys buvo įvairialypis ir neuoseklus.

Labiau įvairavo kėdainiečių vokiečių (moterų) asmenvardžių lyčių perteikimas. Prie jų antrųjų antroponimų XVII–XVIII a. Kėdainių aktų knygose buvo pridėamos slaviškos priesagos *-ova* (istorijos šaltiniuose rašoma *-ova*) įprastai ištekėjusių moterų pavardėms ir *-ovna* (*-ovna*) – netekėjusių moterų pavardėms.

Anitra ROZE

(Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts)

INTERNETA FORUMU LIETOTĀJVĀRDI: MOTIVĀCIJA

Pēdējos desmit gados saziņa interneta vidē kļuvusi teju par neatņemamu daudzu cilvēku ikdienas sastāvdaļu. Sociālie tīkli, mikrobloga vietnes, diskusiju forumi nereti ieņem nozīmīgu vietu mūsu komunikācijā un socializācijā. Un patiesi – tā ir unikāla iespēja sazināties un apmainīties domām ar cilvēkiem, kurus citkārt nekad nesastaptu un neuzrunātu. Sociālās, ģeogrāfiskās, vecuma, kultūras un cita veida barjeras šai vidē zūd – mēs visi kļūstam par līdzvērtīgiem sarunu biedriem. Nereti rodas sajūta, ka līdzās mūsu reālajai pasaulei, kurā guļamies, ceļamies, ēdam, strādājam, veicam savus ikdienas pienākumus, pastāv kāda paralēla pasaule, kurā mums ir savs interešu loks, savi domubiedri un nesamierināmi pretinieki, visbeidzot – savs, no ikdienā lietotā atšķirīgs, vārds un tam līdzī – savs, no ierastā, iespējams, pavisam atšķirīgs tēls.

Lietotājevārdi kā pašnominācijas veids ir jauns un Latvijā pagaidām samērā maz pētīts temats. Tie ir vārdi, kas tiek radīti, lai reģistrētos noteiktā portālā, vietnē, interneta spēlē, sociālajā tīklā u. tml., un eksistē tikai šajā vidē, kalpodami kā identifikators (vienas vietnes, spēles u. tml. ietvaros katrs lietotājevārds ir unikāls) un pašreprezentācijas līdzeklis. Ar šī vārda palīdzību konkrētā lietotājevārda autors iespēju robežās var paust kādu sev vien svarīgu vēsti, sniegt par sevi informāciju u. t. jpr. Protams, vietnēs, kur reģistrācija pieejama vienīgi ar personas īsto vārdu un uzvārdu, lingvistiska pašreprezentācijas iespēja praktiski nepastāv, taču ir vesela virkne globālā tīmekļa telpu, kurā lietotājevārds var tikt izvēlēts atbilstoši personas pašas vēlmēm un sasniedzamajam mērķim.

Konkrētā referāta mērķis ir aplūkot sociālajā tīklā *Facebook*, diskusiju forumos *www.safforums.lv* un *www.jautajums.lv*, kā arī vietņu

www.e-baznica.lv, *www.lēlb.lv* un *www.katedrale.lv* forumos sastopamos lietotāJVārdus un analizēt tos pēc motivējošām pazīmēm.

Sociālajā tīklā *Facebook* lietotāji galvenokārt reģistrējas, izmantojot savu īsto vārdu un uzvārdu (piem., *Anitra Rože*), retāk – vienīgi vārdu (piem., *Estere Estere*, *Madara Madara*), pavisam retos gadījumos – izmantojot pašizdomātu vai daļēji pašizdomātu lietotāJVārdu (piem., *Laima Lampočka* (lietotājas īstais vārds ir Laima), *Lavender Kate* (lietotājas īstais vārds ir Jekaterina)). Daļu lietotāJVārdu veido interešu grupu (*Dzīvo, lai dzīvotu*, *Suņu mīļi*, *Veģāns un slīms*, *Mēs gatavojam*, *Latvijas daba*) un uzņēmumu, arī veikalu (*Līna*, *Sēta*, *Luminor Latvija*, *Barona ielas kumode*) nosaukumi. Attiecīgi šajā gadījumā retāk vērojamas lietotāju radošās izpausmes un motivācija ir konstatējama vieglāk.

Savukārt pētījuma ietvaros aplūkotajos diskusiju forumos lietotāji reģistrējas ar pašizdomātu lietotāJVārdu (*Svilpaste*, *antiteists*, *talyc*, *Liepājas brālis*, *Markess*, *Kamōn*, *dr*, *Pujene*, *Zaķis25*, *Lielirbe*, *Draiskulis*, *mā*, *rutta*, *Smilga*, *hm@*), tikai retos gadījumos lietotāJVārda statusā izmantojot savu reālo vārdu un / vai uzvārdu (*Ingrīda*, *sabine*, *Aldis*, *Jānis Kalniņš*, *aivars.lapsans*). Tāpēc starp šiem lietotāJVārdiem ir lielāka daudzveidība un to motivējošie aspekti nav tik viegli nosakāmi.

Jānis SĪLIS

(*Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultāte*)

BĪBELES TULKOJUMU VALODAS DAUDZVEIDĪBAS INTRALINGVISTISKIE UN EKSTRALINGVISTISKIE ASPEKTI

Bībele šeit traktēta ne kā absolūtā patiesība, nedz arī kā vēstures liecība, bet gan kā tulkots literārs teksts. Īpaša uzmanība tiek pievērsta Bībeles valodā sastopamajiem metaforas un metonīmijas gadījumiem, to atveidei divos angļu valodas un divos latviešu valodas tulkojumos, tādējādi demonstrējot abu tulkojumvalodu daudzveidības potenciālu dažādos kultūrvēsturiskos periodos.

Intereses vērtā, piemēram, ir Otrajā Mozus grāmatā (angliski *Exodus*) sastopamā epizode (3:14), kurā Mozus jautā Dievam, kā lai viņš [Mozus] atbild uz Israēla dēlu jautājumu, kāds ir viņa [Dieva] vārds. Atbildot Mozum, Dievs sevi ebrejiski nosauc par „Ehjē ašer ehjē”, kas 1611. gada angļu tulkojumā ir *I AM THAT I AM*, 1976. gada angļu tulkojumā ir *I am who I am*, 1991. gada latviešu tulkojumā ir *Es Esmu, kas Es Esmu*, bet 2013. gada latviešu tulkojumā – *ES ESMU, KAS ES ESMU*:

Exodus 3:14

King James' Version (1611): “And God saide vnto Moses, I AM THAT I AM: And he said, Thus shalt thou say vnto the children of Israel, I AM hath sent me vnto you.

Good News Bible (1976): “God said, I am who I am. This is what you must say to them: “The one who is called I AM has sent me to you.””

Otrā Mozus grāmata 3:14

Bībele (1991): „Dievs atbildēja Mozum: „Es Esmu, kas Es Esmu! Viņš sacīja: tā tev jārunā ar Israēla bērniem: „ES ESMU” – tas mani sūtīja pie jums.””

Bībele (2013): „Un Dievs teica Mozum: „ES ESMU, KAS ES ESMU”. Viņš teica: „Tā saki Israēla dēliem: ESOŠAIS mani pie jums ir sūtījis!””

Redzam, ka šī fragmenta analīzi var veikt intralingvistiskajā aspektā (attieksmes vietniekvārda *that, who* un *kas* semantika katrā no tulkojumiem, sintakses problēmas Dieva atbildē u. c.). Intralingvistiskā analīze būtu jāpapildina ar ekstralingvistisko (kultūrvēsturisko, reliģisko, sociālo) faktoru raksturojumu, to, kā šie faktori ietekmē, piemēram, lielo burtu izvēli konkrētajos tulkojumu fragmentos.

Bībeles valodas metonīmiskums uzskatāmi parādās Erasma rediģētajā Jaunās Derības grieķu valodas teksta pielikumā, kur sniegts latīņu valodas tulkojums teikumam „Iesākumā bija Vārds, un vārds bija pie Dieva, un vārds bija Dievs.” Teikuma sākumu Erasmus tulkojis, izmantojot metonīmiju “*In principio erat sermo*”, kas ilustrē Erasma pieņēmumu, ka sākumā eksistēja bezgalīgais prāts, kurā notika domu un priekšstatu mijiedarbība – rezultātā veidojās radošais Vārds.

Bībeles valodas daudzveidība tās intralingvistiskajās un ekstralingvistiskajās izpausmēs referātā tiek ilustrēta arī citos Vecās un Jaunās Derības tekstu fragmentos.

Anna STAFECKA

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

PAR DAŽIEM FONĒTISKO UN MORFOLOĢISKO PARĀDĪBU AREĀLIEM „LATVIEŠU VALODAS DIALEKTU ATLANTĀ”

Topošajā „Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDA) Morfoloģijas daļā programmas jautājumi bieži veidoti ar fonētisku akcentu, vairākos jautājumos saplūst fonētiskais un morfoloģiskais aspekts, ne katrreiz ir iespējams skaidri nošķirt morfēmu robežas, un dominē fonētiskā informācija.

Savukārt tieši fonētiskās iezīmes dažkārt liecina par senāku citu valodu ietekmi, piemēram, dažas ar Baltijas somu valodu ietekmi skaidrojāmās parādības visai bieži sastopamas sēliskajās izloksnēs, Vidzemes latgaliskajās izloksnēs ap Alūksni, Gulbeni jeb leivu teritorijā, kā arī Zemgalē ap Bausku, Vecsauli – senajā somugrisko krievīņu teritorijā.

LVDA Morfoloģijas daļas kartēs izdalāmas vairākas kopīgu areālu grupas:

- Lībiskās izloksnes un sēliskās izloksnes:
 - Vidzemes lībiskās izloksnes un sēliskās izloksnes, piemēram, 1. un 2. personas vietniekvārdu daudzskaitļa akuzatīvs *mums, jum*; dažkārt arī vēl dažas izloksnes Zemgalē ap Bausku, Vecsauli, piemēram, *īo*-celma lietvārdu daudzskaitļa akuzatīva galotne ar regresīvo asimilāciju aiz palatāla patskaņa (*ceļis*);
 - Vidzemes lībiskās izloksnes, retāk Kurzemes lībiskais apgabals, senā leivu teritorija (Ilzene u. c.), Bauskas apkaime (votu pēcteču krievīņu teritorija), piemēram, galotnes patskaņa saīsinājums (*vēja* ‘vējā’);
 - izloksnes gar Daugavu Vidzemē (Aizkraukle, Lielvārde, Skrīveri u. c.) un Vidzemes lībiskās izloksnes (retāk Kurzemes lībiskās izloksnes), piemēram, *o*-celma un *īo*-celma lietvārdu dsk. lokatīvs ar galotnes īsinājumu *-us* (*kuokus, braļus*);

- Kurzeme un Vidzemes sēliskās izloksnes, piemēram, prievārds *no* 'no'; priedēklis *ūz-* un *ūs-*;
- Vidzemes latgaliskās izloksnes un sēliskās izloksnes:
 - Ziemeļvidzeme, Ziemeļlatgale, viss sēliskais areāls, piemēram, *i*-celma lietvārdu daudzskaitļa lokatīva galotne *-ies* (*nakties, sirdies*), personu vietniekvārdu lokatīva forma *manie, tevie*;
 - kompakts areāls Ziemeļaustrumvidzemē ap Alūksni un Augšzemē, piemēram, noteiktā īpašības vārda dsk. ģenitīva galotne *-ū < -uo* (*siltū*); personu vietniekvārdu 1. un 2. personas dsk. ģenitīvs *mousu, jousu*; *o*-celma lietvārdu dsk. nominatīva forma ar (*ar*) *kuokiem > kuokīm*;
 - Vidzemes latgaliskās, sēliskās un Rietumlatgales izloksnes, piemēram, dsk. datīvs *mūs, jūs*;
 - izloksnes Vidzemē gar Daugavu un Vidzemes lībiskās izloksnes (retāk Kurzemes lībiskās izloksnes), piemēram, *i**o*-celma lokatīva galotne *-e* (*vēje* 'vējā').

Aplūkotie izlokšņu fonētikas un morfoloģijas areāli rāda iespējamo somugru valodu ietekmi. Visvairāk kopīgo areālu uzrāda Vidzemes latgaliskās un sēliskās izloksnes. Šis jautājums prasa tālākus pētījumus un salīdzinājumu ar citu nozaru (etnogrāfijas, vēstures) dotumiem.

Kristina TAMULEVIČIŪTĖ
(*Kaunas University of Technology*)

TWO SCHOOLS UNDER ONE ROOF: INTENSITY AND NATURE OF LINGUISTIC SEGREGATION

This presentation focuses on the system of two schools under one roof, the phenomenon in Bosnia and Herzegovina, seeking to analyse it from a critical perspective. Several attempts have been made so far to formulate possible alternatives and reforms to the existing system. Yet, none of them could be adopted due to the complex system of decision making and alleged linguistic issues between mutually intelligible Bosnian and Croatian languages. The aim of this presentation is therefore to shed a light on the critiques and possible alternatives to the current education system in B&H, in the light of the existing framework, both theoretical and legal, regarding possible conflict between factual cultural and social and linguistic rights and the contradictions faced in their implementation in a post-conflict context.

Education plays a significant role in every society as in addition to its economic meaning, it forms values, broadens horizons, makes people more aware citizens and unifies them. This aspect is extremely important in post-conflict societies. At the same time education can be a double-faced tool because it does not only create connections but also barriers between communities as well as individuals. One of the best examples supporting this statement is Bosnia and Herzegovina, a small country emerging from a post-conflict situation and maintaining a divided educational system. After Dayton Peace Agreement which ended the war, B&H is divided into two entities plus a district, the Federation of B&H, comprising 10 cantons mostly inhabited by Bosniaks and Croats, the Republika Srpska, mostly inhabited by Serbs, and the Brčko District. This division leads to the fact that BiH has many educational systems, as there are 13 ministries of educa-

tion altogether (both Federation and Republika Srpska have their own Education Ministries, as well as each of 10 cantons and Brčko District). International organizations expressed their concerns due to the characteristics of the education systems in Bosnia and Herzegovina. Despite several attempts have been made so far, it seems extremely difficult to find solutions, as reforms were rejected or postponed for several times and it has been proved that obstacles emerged from Bosnian politics and society (Fischer, Astrid. *Integration or Segregation? Reforming the Education Sector*. www.berghof-center.org). In 2001, in the Federal part of Bosnia and Herzegovina (FBiH) the system of “two schools under one roof” arose. In most extreme cases it means that pupils belonging to different ethnic groups attend their classes in the same school building but in different classrooms and sometimes in different times, so that they could not be in any contact. This means that children are divided and taught in separate, although mutually intelligible, Bosnian and Croatian languages. It is easy to conclude that such divided primary and high education leads to segregation and causes even more obstacles to at least partly agreement between ethnic groups in Bosnia and Herzegovina. The other side of this phenomenon is the reasons through which such a divided system is justified. By the parents of the pupils it also meant an opportunity for their children to learn in their mother tongue. This opportunity is recognized and upheld in the international law.

Aurelija TAMULIONIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

SAKINIŲ SKYRYBOS POLINKIAI MOKINIŲ TEKSTUOSE. KAM REIKALINGI SKYRYBOS ŽENKLAI?

Lietuvoje 2006 m. patvirtinus naujas „Privalomąsias ir pasirenkamasias skyrybos taisykles“ lietuvių kalbos skyryba tapo laisvesnė, skiriant daugiau reikia atsižvelgti į sakinio intonaciją ir prasmę. Didelis skyrybos klaidų skaičius rodo, kad tai ne visai teigiamai atsiliepia mokymo procese. Ypač daugėja nemotyvuotos skyrybos atvejų, kai kablelis tiesiog rašomas tarp veiksnio ir tarinio, labai dažnai kableliais neišskiriami arba atskiriami iš vienos pusės šalutiniai sakiniai. Visa tai rodo, kad lietuvių kalbos skyrybos mokymą mokykloje reikia peržiūrėti ir stiprinti.

Šios priežastys paskatino imtis mokinių kalbos, būtent jų rašto darbų skyrybos, tyrimų. Pranešime nagrinėjami mokinių skyrybos polinkiai, siekiama pasiaiškinti jų atsiradimo prielaidas ir priežastis.

Kalbant apie mokinių rašto darbų skyrybos ypatumus galima pabrėžti, kad dažniausiai kableliais neišskiriami šalutiniai dėmenys (*Taigi atmintis, kuri saugo mūsų prisiminimus viduje* (trūksta ,) *yra be galo svarbi* <...>. *Jis gali mėgautis viskuo* (trūksta ,) *kas miške auga, užuosti jo skeleidžiamą kvapą*). Neretai klystama skiriant vienuosį sakinio dalis. Vienarūšės sakinio dalys išskiriamos iš abiejų pusių (*Kiekvienas jausmas, daiktas* (nereikalingas ,) *turi ir gerų, ir blogų savybių*), atskiriamos nesikartojančiais jungtukais sujungtos vienuosį sakinio dalys (*Žmogus kėlnus – reiškia nuoširdus, ištikimas* (nereikalingas ,) *bei mylintis*). Rašiniuose dažnai neskiriami (arba išskiriami iš vienos pusės) išplėstiniai pažyminiai po pažymimojo žodžio (<...> *stovintys ginkluoti sargai* (trūksta ,) *saugantys tvarką, atimdavo bet kokias viltis* <...>. <...> *vaiždai bei skaudus išgyvenimai* (trūksta ,) *gyvuojantys pagrindinio herojaus mintyse* <...>). Kableliais ne visada išskiriamos aiškinamosios sakinio dalys (*Žmonių yra visokių*

(trūksta :) *aukštū, žemū, protingū ir neprotingū, bet visi jie yra skirtingi <...>*, įterpiniai (*Pavyzdžiui (trūksta ,) kai du žmonės myli vienas kitą <...>*). Dar viena būdinga skyrybos klaida – kabelis vietoj praleistos tarinio jungties prieš įvardį *tai* (*Meilė (nereikalingas ,) tai stiprus jausmas <...>*). Rašiniuose gausu nereikalingų skyrybos ženklų. Tokiais atvejais kabelis dažniausiai rašomas tarp veiksnio ir tarinio (*<...> Tilius (nereikalingas ,) besąlygiškai išsimyli jaunutę, šriesiaplaukę, vejavaikišką Agnę*). Dėl tokios skyrybos dažnai būna nelengva suvokti sakinio mintį.

Kaip matyti iš nagrinėtos medžiagos, iki šiol esama neišspręstų klausimų, todėl svarbu ieškoti įvairiausių būdų, kaip stiprinti skyrybos mokymo pagrindus.

Agris TIMUŠKA

(Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts)

KĀDAS INDOIRĀŅU DIEVĪBAS IEROČA NOSAUKUMA ANALOGI GEOLINGVISTISKĀ SKATĪJUMĀ

Pētījums veltīts Eiropas valodu izloksnēs sastopamo āmura jeb vesera nosaukumu motivācijai, balstoties uz „Eiropas valodu atlanta” manuskripta materiāliem un papildinot tos ar baltu valodu izloksņu un vārdnīcu dotumiem.

Āmura nosaukumi daudzās valodās atvedināmi uz ide. sakni **mel-* ‘grūst, malt’, piem.: fr. *marteau*, it. *martiel*, sp. *martillo*, bret. *morzol*, vels. *morthwyl*, a. *mallet*; serbu *mlat*, horv. *mlatič*, kt. *molot*, ukr. *mlatok*, p. *mlotek*, slovāku *mlačok*, lš. *malatēlis*.

Ide. sakne **ak-* ‘ass, smails, šķautņains; akmens’ ir pamatā āmura nosaukumiem ģermāņu valodās (v. *Hammer*, a., vels. *hammer*, norv. *hammar*, zv. *hammare*) un citās valodās aizgūtajiem nosaukumiem, piem., la. *āmur(i)s* / *āmars* / *ēmur(i)s* / *āmuors*, lš. *amarēlis*, ig. *haamer*, līvu *ōmōr*, p. *hemer*, slovāku *hámrik*, slovēņu *hamar*, romu *hamros* / *amro*.

Īpašu uzmanību pelna āmura jeb vesera nosaukuma etimons somugru valodās, no kurām tas aizgūts arī latviešu valodā, proti, avest. *vazra-* ‘ķīlis; Mītras ierocis’. Te minamas tādas formas kā ig. *vasar*, līvu *vazār*, votu *vasara*, ižoru *vassāra*, karēļu *vasaraine*, sāmu *vačcer* un la. *vasaris* / *veseris* / *vešers*.

Vairākās valodās āmura nosaukumi veidoti no verba ar nozīmi ‘sist, dauzīt, šķelt’. Piemēram, uz ide. **pel-* ‘sist, grūst’ atvedināms āmura nosaukums lietuviešu kopvalodā – *plaktūkas*; uz ide. **kau-* ‘sist’ – lš. *kūjis* / *kūjēlis* / *kūgēlis* / *kūjāitis* / *kūjūkas* / *kukēlis*, la. *kavalka*; uz ide. **kel-* ‘šķelt, sist’ – slovēņu *kladivo*, č., slovāku *kladivko*, horv., serbu *kladivac*; uz sl. *klepati* – ukr. *klepač(yk)*, serbu *klapač*, horv. *kalapač*, ung. *kalapács*, rum. *clăpaci*; uz sl. *batati* – slovēņu *bat*, horv. *batac*, serbu *batič*; uz magāru *ver* – ung. *verő*; uz turku *çekiç* – maķed. *čekič*, horv. *čekič* /

čakanac, serbu čuk(če) / čekan, alb. çekan, gr. tsekúsi / tsóki, rum. ciocan, ung. csókan, mar. čögyt, udm. čökyč, tat. čükéč, bašk. sukeš.

Savukārt kr. *ručnjak* un ukr. *ručnyk* veidoti no sl. *ruka* ‘roka’, tātad to sākotnējā nozīme bijusi ‘ierocis’.

Apkopojot secināms, ka āmura nosaukumiem Eiropas valodu izloksnēs raksturīga samērā liela formvariantu daudzveidība. Tie nav īpaši produktīvi baltu valodu frazeoloģijā, kur pazīstami vien daži frazeoloģismi: la. *kā ar āmuru pa pieri; nākt zem āmura* (ar dialektāliem variantiem); lš. *tarp ķūjo ir priekālo; ķūjo neatmūši dēlnu*. Latviešu antroponīmijā ne pārāk plaši pārstāvēti uzvārdi *Amars, Amurs, Hammers, Veser(i)s, Vasarmanis, Molotkovs* u. tml. Toties Latvijas toponīmijā ir vairāk šādu ģeogrāfisko objektu nosaukumu, piemēram, *Āmari, Āmuri, Āmuriņi, Dzelzāmurs, Dzelzāmura Lanka, Kaparāmuri, Kalna Āmuri, Lejas Āmuri, Āmurupīte, Āmurlīcis, Ēmuri, Ēmura ezers, Veseri, Vesperupīte, Vesperu ezers, Vesperova, Vasara ezers, Vasarāni, Vasarānu upīte*. Lietuvas vietvārdu elektroniskajā vārdnīcā pagaidām rodami vien divi no āmura nosaukuma veidoti toponīmi, proti, ciemu nosaukumi *Kūjēnai* un *Kūgeliaž*, savukārt lietuviešu uzvārdu elektroniskajā vārdnīcā – antroponīmi *Plaktūkas, Kūkis, Kukys, Malatkà, Malatkėvičius* un *Molotòkas*.

Szilárd Tibor TÓTH

(College zu Narva der Universität Tartu)

**ZU DEN UNGARISCH-LETTISCHEN
LEHNBEZIEHUNGEN: ÜBER DIE VARIANTEN
DES LETT. HAIDUKS 'HEIDUCK; BEDIENTER,
SÖLDNER'**

Einige ungarische Lehnwörter haben in der lettischen Sprache im Laufe der Jahrhunderte in mehreren Varianten existiert. Zu diesen gehört *haiduks* 'Heiduck; Bedienter, Söldner' (Widiņš 1911: 135; Drawneeks 1915: 62; SV 1958: 163; SV 1969: 245; LLVV 3 1975: 187-188); *Haiduku* (Gen. Pl.; KW 1891-1893: 589¹); *haiduki* (Pl.; KW 2 1908: 1173; Vidiņš 1933: 117; Baldunčiks 1999 und 2007: 264; SV 2008: 303).

haiduks variiert sich in manchen lexikographischen Quellen mit *ʃheiduks* (LPRG 1933: 193; SV 1934: 98, 100; Blese 1939: 68), in anderen Quellen finden wir aber lediglich *ʃheiduks* (Drawneeks ⁴1906: 99; Drawneeks 1910: 548; Drawneeks 1913: 141; Drawneeks ⁵1914: 122; SV 1926: 43). Sogar ein Motionsfemininum ist belegt: *ʃheidužeene* („гайду́къ, *m.* heiduks. ~ чиха, *f.* heiduzeene“; Drawneeks 1913: 141).

Das aus dem 19. Jh. dokumentierte *ʃeidúks* (Ulmann-Brasche 1880: 387) wird im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts durch *ʃheiduks* und *haiduks* ersetzt, die sich in den 30er Jahren miteinander variieren, letztlich setzt sich das heutige *haiduks* durch.

Das Lexem ist im Lettischen ein Exotismus gewesen, es lässt sich letzten Endes aus dem ung. *hajdú* 'Viehtreiber, Fußsoldat, Schutzmann' etymologisieren. Das Lexem soll durch inl. Stimmhaftwerden des *t* eines < *hajtó* entstanden worden, eines Derivats von *hajt-* 'treiben', in dem *ó* ~ *ú* ist ein BSf. Part. Präs. Akt. dargestellt (EWUng. 512).

¹ In Verbindung mit ungarischen Städten wie *Hajdúböszörmény* usw.

In lettischen lexikographischen Quellen wird meistens das Ungarische als Quelle des Lexems angegeben (Drawneeks ⁴1906: 99; Drawneeks ⁵1914: 122; SV 1934: 100; SV 1958: 163; Baldunčiks 1999 und 2007: 264; SV 2008: 303 usw.).

Literatur

- Baldunčiks, Juris** (ed.). *Svešvārdū vārdnīca*. Rīga: Jumava, 1999.
- Baldunčiks, Juris** (ed.). *Svešvārdū vārdnīca*. Rīga: Jumava, 2007.
- Blese, Ernests**. *Pareizrakstības vārdnīca*. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrība, 1939.
- Drawneeks, Jehkabs**. *Sveschu wahrdu grabmata. Grabmatneekem un laikrakstu lasitajeem*. Jelgawā: H. Allunans, ⁴1906.
- Drawneeks, Jehkabs**. *Deutsch-lettisches Wörterbuch. Wahzu-latweeschu wahrdnizā*. Rīga: Verlag von C. J. Sichmann, 1910.
- Drawneeks, Jehkabs**. *Kreenu-latweeschu wahrdnizā. Русско-латышский словарь*. Rīgā: J. Brigadera apgahdibā, 1913.
- Drawneeks, Jehkabs**. *Sveschwahrdu grabmata grabmatneekem un laikrakstu lasitajeem*. Jelgawā: H. Allunans, ⁵1914.
- Drawneeks, Jehkabs**. *Pareisrakstības wahrdnizā. Skolam un paschmahzībai*. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgahdibā, 1915.
- EWUng.** – Benkő, Lorand (ed.). *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- KW 1891–1893** – *Konversazijas wahrdnizā*. Jelgawā: Drawiņ-Drawneeka apgahdibā.
- KW I–IV 1906–1921** – *Konversazijas Wahrdnizā*. Rīgā: Rigas Latw. Beedr. Sinibu Komisija – R. L. B. Derigu Grammatu Nodala.
- LLVV 1–8 1972–1996** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- LPRG 1933** – Blese, Ernests, Pētersons, Vilis. *Latviešu pareizrakstības rokas grāmata*. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933.
- SV 1926** – Ozoliņš, Eduards, Endzelins, Jānis. *Svešvārdū vārdnīca*. Rīgā: A. Gulbja grāmatu apgādniecība, 1926.
- SV 1934** – Ozoliņš, Eduards, Endzelins, Jānis. *Svešvārdū vārdnīca*. Rīgā: Izdevis A. Gulbis, 1934.
- SV 1958** – Ozoliņš, Eduards, Endzelins, Jānis. *Svešvārdū vārdnīca*. Andreja Ozoliņa apgāds Vācijā, 1958.
- SV 1969** – *Svešvārdū vārdnīca*. Rīga: Liesma, 1969.
- SV 2008** – Andersone, Indra et al. *Svešvārdū vārdnīca: 25000 vārdū un terminu*. Rīga: Avots, 2008.

- Ulmann, Carl Christian, Brasche, Gustav.** *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil: Deutsch-lettisches Wörterbuch.* Riga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co, 1880.
- Widiņš, J.** (*Pilnīgākā*) *sveschwabrdū grāmata.* Rīgā: „Sinatnes” isdevums, 1911. (Verlegerangabe einer identischen Ausgabe: J. Roses grāmatu pahrdotawas isdevums, s. a.)
- Vidiņš, Jānis.** *Svešvārdū grāmata.* Otrs papildināts iespiedums. Pārstrādājis Juris Vidiņš. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933.

Anta TRUMPA

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

UZVĀRDU TĒMAS ATSPUGULOJUMS 19. GS.–20. GS. SĀKUMA LATVIEŠU PRESE

Uzvārdu došanai Latvijā ir pievērsies ne mazums pētnieku (K. K. Upelnieks, E. Blese, J. Plāķis, I. Jansone, P. Balodis, M. Auns, O. Kovaļevska, A. Stafecka un daudzi citi). Kā zināms, pilsētās dzīvojošajiem latviešiem sporādiski uzvārdi bija jau agrākos gadsimtos, tomēr masveidā uzvārdi Vidzemē un Kurzemē tika piešķirti vien pēc Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanas 1817. un 1819. gadā (pamatojoties uz zemnieku likumiem un īpaši uzvārdu došanai veltītām instrukcijām) – Vidzemē laikā no 1822. gada līdz 1826. gadam, Kurzemē laikā no 1834. gada līdz 1835. gadam.

Šī referāta mērķis ir aplūkot latviešu uzvārdu problemātiku (izņemot latgaliešu uzvārdus) periodikā nedaudz vairāk kā 100 gadu ilgā periodā: no 1822. gada, proti, kopš sāka iznākt pirmais laikraksts latviešu valodā, līdz 1940. gadam, proti, Latvijas 1. brīvvalsts perioda beigām.

Jau kopš 19. gadsimta 20.–30. gadiem, kad presē sāka pieminēt uzvārdus, tika paralēli lietoti vairāki nosaukumi: *uzvārds*, *pavārds*, *cilts vārds*, *familijas* / *pamilijas vārds*, līdz 20. gadsimtā pamazām nostiprinoties nosaukumam *uzvārds*, tiesa, Juris Plāķis vēl 1926. gadā, runājot par uzvārdiem, lietojis nosaukumu *pavārds* (Latvis; 20.10.1926).

Tematiski periodikā iespējams izšķirt četrus ar uzvārdiem saistītus blokus: 1) padomi iespējamo uzvārdu izvēlē un lietošanā; 2) uzvārdu pareizrakstība; 3) uzvārdu maiņa / latviskošana; 4) uzvārdu vēsture.

1. Padomi iespējamo uzvārdu izvēlē un lietošanā.

Pirmais laikraksts latviešu valodā – „Latviešu Avīzes” – sāka iznākt 1822. gadā, kas sakrīt ar laiku, kad sākās pirmās runas par uzvārdu piešķiršanu Vidzemes un Kurzemes zemniekiem. Vēl pirms tika

uzsākta uzvārdu došana vidzemniekiem, „Latviešu Avīzēs” tika publicēts uzaicinājums visiem latviešiem uzrakstīt savus cilts vārdus, „Jo kā var visus Jāņus, Jaņus, Annes jeb Dārtes izšķirt, kad nav tas cilts vārds klāt pielikts?” Rakstā arī ieteikts par cilts vārdiem izvēlēties tēvu tēvu pavārdus, bet jāizvairās no iesaukām (Latviešu Avīzes; 31.08.1822). Laikā, kad aktīvi tika sākta uzvārdu došana kurzemniekiem, „Latviešu Avīzes” kurzemnieku vajadzībām pārpublicēja 1823. gada Vidzemes kalendārā publicētos padomus uzvārdu izvēlē un iespējamo uzvārdu sarakstu (Latviešu Avīzes; 27.12.1834). Periodiski presē publicēti lūgumi dokumentos un uz „grāmatām” ‘vēstulēm’ rakstīt ne tikai vārdu, bet arī uzvārdu (Latviešu Avīzes; 18.11.1843; 15.11.1856), atgādinājumi tiem, kas vēl nav tikuši pie uzvārdiem, to darīt (01.01.1834).

2. Uzvārdu pareizrakstība.

Jau nepilnus divdesmit gadus pēc uzvārdu piešķiršanas vidzemniekiem un kurzemniekiem presē parādās uzvārdu kritika, diskusijas par to pareizrakstību turpinās līdz pat aplūkotā perioda beigām, proti, 20. gadsimta 20.–30. gadiem, turklāt visu šo laiku paralēli pastāvēt diviem pretējiem viedokļiem – 1) uzvārds ir kaut kas nemainīgs, kā tas ierakstīts „revīzijas ruļļos”, tādām tam ir jābūt un 2) uzvārdam ir jābūt pareizā latviešu valodā. Gan valodnieku, gan juristu un citu profesiju pārstāvju diskusijas par uzvārdu pareizrakstību īpaši asas kļūst 20. gadsimta 20. gados, kad aktualizējas jautājums par sieviešu „kārtas” galotnēm sieviešu uzvārdos (kas, tiesa, presē parādās jau vismaz kopš 19. gadsimta 80. gadiem (Mājas Viesis; 07.06.1886) un turpinās vēl arī pēc jaunā vārdu un uzvārdu rakstības likuma apstiprināšanas 1927. gadā).

3. Uzvārdu latviskošana.

Līdz ar jaunlatviešu kustības uzplaukumu 19. gadsimta otrajā pusē lasāmi aicinājumi vāciskos, nelabskanīgos un pazemojošos uzvārdus nomainīt pret skanīgiem latviešu uzvārdiem. Šī problēma īpaši aktuāla kļūst Pirmā pasaules kara laikā, kad gan Latvijā palikušajiem latviešiem, gan bēgļiem Krievijā nākas īpaši pierādīt savu tautību vācisko uzvārdu dēļ. Aicinājumi latviskot uzvārdus turpinās arī pēc Pirmā pasaules kara, kulmināciju sasniedzot 20. gadsimta 30. gados, t. s. Ulmaņa laikā, kad tiek pieņemts īpašs likums, kas būtiski atvieg-

lo uzvārdu latviskošanu. Gan valdības oficiālajā laikrakstā „Valdības Vēstnesis”, gan reģionālajos laikrakstos tiek publicēti saraksti ar veccajiem un jaunajiem konkrētu personu un ģimeņu uzvārdiem, piemēram, *Sandbergs > Zemdega, Bullis > Kļava, Šneiders > Lazda, Poļakovs > Zelmenis* (Saldus Avīze; 20.02.1940).

4. Uzvārdu vēsture.

Gan uzvārdu latviskošanas sakarā, gan arī izziņas un izklaides nolūkos jau kopš 19. gadsimta beigām presē pastāvīgi lasāmi raksti par uzvārdu došanas vēsturi, īpaši uzsverot to, ka uzvārdu došana latviešiem notikusi steigā, zemnieki paši bijuši tai nesagatavoti, tādēļ vācu tautības skrīveri tiem nereti piešķīruši vācu uzvārdus vai arī zobgaliņus un pazemojošus uzvārdus. 20. gadsimta 30. gados virkne rakstu veltīta uzvārdu došanas simtgadei, aptuveni ap šo laiku publicēts arī K. K. Upelnieka apjomīgais raksts par uzvārdu došanu Vidzemes un Kurzemes zemniekiem (Tieslietu Ministrijas Vēstnesis; 01.02.1936.).

Laikā no 19. gadsimta 20. gadiem līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām dažādas ar latviešu uzvārdiem saistītas tēmas pastāvīgi ir bijušas preses uzmanības centrā, īpaši uzmanībai saasinoties jaunlatviešu kustības uzplaukuma laikā 19. gadsimta 80. gados, Pirmā pasaules kara gados, Latvijas pirmās brīvvalsts laikā. Nereti uzvārdu tēma ir bijusi politizēta, attieksmē pret to jūtamas konkrētajam laikmetam raksturīgas tendences.

Jolanta VASKELIENĖ

(Šiaulių universitetas)

DĖL DARINIŲ SU BAIGMENIU *-eivis, -ė*

Lietuvių kalboje yra asmenis įvardijančių darinių, turinčių panašius baigmenis *-eiva* ir *-eivis, -ė*. Priesagos *-eiva* *substantiva communia* daiktavardžiai daromi iš veiksmažodžių (*maineiva, puošėiva*) ir iš vardžodžių (*drūteiva, gražėiva*), todėl priklauso dviem darybos kategorijoms: iš veiksmažodžių išvesti dariniai laikomi veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais, o sudaryti iš vardžodžių – vardžodinės ypatybės turėtojų kategorijos dariniais (žr. LKG 1965: 330, 353; DLKG 2005: 110, 119–120; Ambrazas (1993: 133–135), Pakerys (1994: 77)). Savos kilmės priesaga laikoma *-eiva* (*gražėiva, mandreiva, maineiva* ir kt.) mininima ir P. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryboje“ (žr. Skardžius 1996: 389).

Apie lietuvių kalboje esamus darinius, įvardijančius vyriškosios ir moteriškosios lyties asmenis ir turinčius baigmenį *-eivis, -ė* žodžių darybos veikaluose rašoma mažai. Kad tokie dariniai yra susiję su veiksmažodžiu *eiti*, akcentuoja A. Pakerys: jie pateikiami dūrinių skyriuje, bet minima, kad „dėmuo *-eivis, -ė* (su pridėtine priesaga *-vis, -ė*), galima sakyti, jau yra virtęs sufiksoidu“ (Pakerys 1994: 288). To paties veikalo p. 87 minimas retas priesagos *-eivė* vediniu laikomas moteriškosios giminės daiktavardis *plateivė*. Daiktavardis *keleivis, -ė* pateiktas ir P. Skardžiaus knygos (1996: 436) dūrinių skyriuje. Kituose minėtuose žodžių darybos veikaluose apie darinius su *-eivis, -ė* nerašoma.

„Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ) rasta 30 baigmenį *-eivis, -ė* turinčių darinių, pavyzdžiui: *gireivis, -ė* ‘kas yra giriai atsidavęs, kas mėgsta girią, kas prižiūri girią’, *nameivis, -ė* ‘prekybininkas, nešiojantis prekes po namus’, *prekeivis, -ė* ‘keliaujantis prekiautojas, komivojažierius’, *žygeivis, -ė* ‘kas mėgsta žygiuoti ar dalyvauja žygyje, turistas’ ir kt., i „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną“ (LKND) įtrauktas panašios struktūros žodis *svertimeivis, -ė* („ateivis iš kosmoso (paprastai vartojama-

ma kuopinė daugiskaita *svetimeiviai*)“: *Ko gero, tikrai ne mistinį svetimeivių žvaigždėlavį primenantis objektas <...>*), o *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* pateiktas pavyzdys su baigmenį *-eivis* turinčiu daiktavardžiu *šviesiaeivis* (*Aš niekada nebuvau šviesiaeivis. Mokytojas šviesiaeivis*). Semantinė ir formali darinių su *-eivis, -ė* analizė rodo, kad dauguma jų sudaryti iš dviejų pamatinių žodžių, iš kurių antrasis remiasi veiksmožodžiu *eiti*, ir dar turi priesagą *-vis, -ė*. Taigi dūriniais minėto modelio darinius laikyti nėra tikslu – jie turėtų būti laikomi dariniais su nutrūkstamu formantu (apie tokius žr. Urbutis 2007: 107, 341). Arba reikėtų kalbėti apie dar vieną – priesagos *-eivis, -ė* – darybos tipą.

Literatūra ir šaltiniai

- Ambrazas, Saulius.** *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1993.
- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> (žiūrėta 2017 m. lapkričio-gruodžio mėn.).
- DLKG 2005** – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKG 1965** – *Lietuvių kalbos gramatika I*. Vilnius: Mintis.
- LKND** – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Sudarytoja R. Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (žiūrėta 2017 m. lapkričio-gruodžio mėn.).
- LKŽ** – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, elektroninis variantas. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt> (žiūrėta 2017 m. lapkričio-gruodžio mėn.).
- Pakerys, Antanas.** *Akcentologija I*. Kaunas: Šviesa, 1994.
- Skardžius, Pranas.** *Rinktiniai raštai 1. Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Urbutis, Vincas.** *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Daira VĒVERE

(Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts)

**GARUMU SAĪSINĀJUMI UN AR TIEM SAISTĪTIE
FONĒTISKIE PĀRVEIDOJUMI DZIĻAJĀS TĀMNIĒKU
IZLOKSNĒS**

Viena no raksturīgākajām lībiskā dialekta fonētiskajām īpatnībām ir garo patskaņu un divskaņu saīsināšana. Tā esot radusies lībiešu valodas ietekmē (Rudzīte 1964: 151; Rudzīte 2005: 63).

Visbiežāk garumu īsināšana vērojama gala zilbēs, piemēram, vienskaitļa lokatīvā lietvārdi beidzas ar *-a, -e, -i* literārās valodas *-ā, -ē, -ī* vietā: *laūka, staļļi, zāle, krāsni*.

Dziļajās tāmnieku izloksnēs reizē ar īsināšanu mēdz notikt patskaņu kvalitātes maiņa, proti, šie patskaņi var pārveidoties par *-e, -e* vai pat *-a*: *laūke, staļļe, krāsna*.

Līdzīgi, kā tiek īsināti garie patskaņi, tiek pārveidoti arī divskaņi: *ganēs // ganas < ganuōs, rudzēs < rudzūōs, kuōkas < kuōkuōs*.

Līdzīgi apstākļa vārdos gala zilbju garie patskaņi ir pakļauti kvantitatīvām un kvalitatīvām pārmaiņām: *iēkšē // iēkše, kuōpe // kuōpe, viře, save stařpe*.

Noteiktajos īpašības vārdos tiek pārveidoti gala zilbju divskaņi: *veķes, maķe bā:ns, a maķe bāniņi*.

Kārtas skaitļa vārdos tiek pārvērsti gala zilbju divskaņi: *piřmes // piřmes, treķes // treķes*.

Divskaņi var tikt reducēti datīva formās: *māte, meīte // meīta, bēņēni < bēņēniem, muiķis visaiņi*.

Gala zilbju garie patskaņi un divskaņi saīsinās arī citos locījumos, piemēram, akuzatīvā: *a zīveņi, a kreķleņi, a zīrģaņi, us Tuļseņi*; ģenitīvā: *pi galđiņi, us suōlaņi*.

Garie patskaņi nereti saīsinās piedēkļa zilbēs: *īsaks, šaīraks, taiřic, darit, strādīks*.

Garumu saīsinājumi un kvalitātes pārveidojumi vērojami darbības vārdu formās – gan tagadnē, gan pagātnē: *runę* // *rune*, *runci*, *dziņve*, *dziņvej*, tāpat atgriezeniskajās formās: *kustes*, *aceres*.

Garie patskaņi neuzsvērtās pozīcijās resp. piedēkļos ne tikai saīsinās, bet mēdz pat zust: *spēltiēs* < *spēletiēs* < *spēlētiēs*, *noglapīes* < *nuóglabatiēs* < *nuóglabātiēs* ‘paslēpties’.

Patskaņu un divskaņu saīsinājumi resp. pārveidojumi paretam fiksēti tādos vārdos kā *labība*, *periens*, *šupnoles*: *labib* // *labēb*, *pēraņs*, *šūpaļs* // *šūpuļs*.

Tāmnieku izlokšnēs tiek īsināti priedēkļi *jā-*, *ie-*, *pie-*, *nuo-*: *janāke*, *emācas*, *peruód*, *nozī:m*, *nuplúkt*.

Retāk fonēmas tiek īsinātas vārda saknē, piemēram, *deļs*, *beņs*, *veņs*.

Divskaņi tiek reducēti saikļos un partikulās *lai*, *vai*, *jav*: *le* // *lē*, *vo* // *voī*, *ju*.

Dziļajās tāmnieku izlokšnēs garumu saīsinājumi sastopami arī saliktenos ar *šuo* pirmajā daļā: *šorīt*, *šovakar*, *šogād*.

Literatūra

Rudzīte, Marta. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.

Rudzīte, Marta. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU, 2005.

Astrīda VUCĀNE

(*Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija*)

LAULĪBAS TEMATISKĀS LEKSIKAS SOCIOLINGVISTISKIE ASPEKTI PADOMJU PERIODĀ

Politiskās pārmaiņas pēc 2. pasaules kara ietekmēja ne vien latviešu valodu un tās juridisko statusu kopumā, bet arī konkrētus tematiskās leksikas laukus. Šā pētījuma mērķis ir izvērtēt sociāli politisko apstākļu ietekmi uz laulības tematiskās leksikas attīstību padomju periodā. Laulības tematiskās leksikas sociolingvistisko aspektu apzināšana padomju periodā veikta, sastatot padomju ideoloģiskās nostādnes attiecībā uz ģimenes politiku ar attiecīgo valodas materiālu, proti, laulības tematisko leksiku padomju tiesību aktos, leksikogrāfiskajos izdevumos un periodikā.

Padomju Savienībā ģimene tika saukta par sabiedrības šūniņu, kas brīva no materiāla aprēķina un balstās vienīgi uz sievietes un vīrieša abpusēju mīlestību, cieņu un draudzību. Latvijas PSR Konstitūcijas 51. pantā īpaši tika uzsvērtā sievietes un vīrieša vienlīdzība attiecībās.

Ģimenes tiesības padomju okupācijas periodā regulēja divi kodeksi – vispirms KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības kodekss, kas bija spēkā no 1940. gada līdz 1969. gadam, un pēc tam Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. Papildus šiem kodeksiem būtiski jauninājumi tika ieviesti arī ar PSRS APP 1944. gada 8. jūlija dekrētu un PSRS APP 1965. gada 10. decembra dekrētu. Tāpat tika ievērota arī Instrukcija par civilstāvokļa aktu reģistrācijas kārtību Latvijas PSR.

Padomju periodā nostiprinājās vairāki juridiski termini, kas aktīvi netiek izmantoti pašreizējos tiesību aktos, bet joprojām nav zaudējuši savu nozīmi. Tā, piemēram, četrus gadus (no 1940. gada līdz 1944. gadam) oficiāls juridisks termins bija *neregistrēta laulība*, kas būtu aktuāls arī šobrīd. Savukārt termins *fiktīva laulība*, kas atrodams Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodeksā, pašreizējā situācijā vairāk tiek lietots

attiecībā uz laulībām, kas noslēgtas starp Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņiem un trešo valstu pilsoņiem ar mērķi legalizēt trešo valstu pilsoņu uzturēšanos Eiropas Savienībā.

Krievu valodas ietekmē plaši tika izmantota vārdkopa *sastāvēt laulībā* un tās atvasinājumi *laulībā sastāvošs* un *laulībā nesastāvošs*. Tāpat sarunvalodā tika lietots vārds *закс*, kas nācis no krievu abreviatūras *ЗАГС* un latviešu valodā oficiāli saīsināts kā CAR, apzīmējot civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādi.

Tā kā padomju režīms atbalstīja laulības noslēgšanu, neatzina kopdzīvi bez laulības reģistrācijas un pat to nosodīja, radās tādi termini kā *jaunā ģimene* un *studentu ģimene*, ar kuriem apzīmēja ģimenes, kuras nodibināja jauni cilvēki līdz 30 gadu vecumam.

Padomju laulības un ģimenes tiesībās netika atzīts saderināšanas institūts, tāpēc ar saderināšanu saistītie termini zaudēja savu juridiska termina statusu. Par *saderināšanos* sauca kāzu ieražu pirmo daļu, savukārt par *saderinātajiem* dēvēja līgavu un līgavaini pirms laulības noslēgšanas.

Viens no Latvijas PSR laulības un ģimenes likumdošanas uzdevumiem bija visiem līdzekļiem aizsargāt mātes un bērnu intereses, tāpēc *vientuļās mātes* tika izdalītas kā īpaša kategorija. Sievietes, kas audzināja bērnus bez bērnu tēva līdzdalības, saņēma īpašu pabalstu vientuļām mātēm. Retāk pieminēti ir *vientuļie tēvi*, taču arī šī kategorija varēja pretendēt uz tādu pašu pabalstu.

Kopumā secināms, ka padomju režīmā laulības terminoloģija nepiedzīvoja kardinālas izmaiņas, pamatā aprobežojoties ar atsevišķu terminu atmešanu vai ieviešanu. Zināmas pārmaiņas un papildinājumi vērojami sekundārajā speciālajā leksikā, kas, Latvijai atgūstot neatkarību un parādoties jauniem ietekmes veidiem, pakāpeniski izzūd no aktīvās leksikas, dodot vietu citiem.

Anna VULĀNE

(*Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*)

PERSONVĀRDU DEMINUTĪVI AR PIEDEĶLI *-uk-*, *-ēn-*

Deminutivitāte ir īpaša derivatīvi semantiska kategorija, ar kuru izsaka reāla pamazinājuma nozīmi. Tās formālais rādītājs ir piedēklis, kas tiek pievienots motivētājevārda (parasti lietvārda vai īpašības vārda) celmam.

Latviešu valodā deminutīvi ir sekundāri vārdi, kurus izmanto gan reāla pamazinājuma, gan vērtējuma un emocionāli ekspresīvas attieksmes paušanai. Deminutīvu semantiskās nianšes pilnībā atklājas tikai konkrētās situācijās un ir cieši saistītas ar dažādiem ekstralingvistiskajiem faktoriem.

Deminutīvi bieži sastopami folklorā, īpaši tautasdziesmās, un literatūrā, tiek izmantoti arī publicistikā un dažādu nozaru terminoloģijā. To darināšanā iespējams izmantot vairākus desmitus piedēkļu, īpaši sarunvalodā un izloksnēs.

Literārajā valodā aktīvāk tiek izmantoti piedēkļi *-iņ-*, *-īl-* un to paplašinājums ar interfiksu, darinot atvasinājumus attiecīgi no 1., 3., 4., 6. un 2., 5. deklinācijas lietvārdiem. Motivācijas ziņā plašs funkcionālais diapazons ir piedēklīm *-el-*, ar kuru iespējams atvasināt deminutīvus no visu deklināciju lietvārdiem, tomēr dominējošās negatīvās konotācijas dēļ tā lietojums ir ierobežots. Semantiskās specifikas dēļ mazāk tiek izmantots arī piedēklis *-ēn-*, – parasti, lai nosauktu cilvēku un dzīvnieku mazulus vai izteiktu pejoratīvu nozīmi.

Deminutivitātes kategorija aktīvi un plaši tiek izmantota personvārdu sistēmā neoficiālajā saziņā, parasti ģimenes, draugu un labu paziņu lokā.

Referātā analizēts piedēkļa *-uk-* un *-ēn-* lietojums latviešu priekšvārdos, raksturojot atvasinājumus derivatīvi semantiskā un funkcionālā aspektā. Valodas materiāls (aptuveni 10 000 vārdlietojumu) iegūts,

intervējot dažāda vecuma respondentus, pierakstot atmiņu stāstus par deminutīvu lietošanu bērnībā, ģimenē un citās saziņas situācijās.

Piedēklis *-ēn-* un *-uk-* latviešu literārajā valodā saistās tikai ar vīriešu dzimtes galotni, tāpēc sugas vārdu sistēmā regulāro atvasinājumu motivētāji ir vīriešu dzimtes lietvārdi, izņemot dažus atvasinājumus no sieviešu dzimtes lietvārdiem, piemēram, *meitēns*, *skuķēns*, *zosoēns*, *pīlēns*, *lidacēns*.

Priekšvārdu sistēmā motivācijai tiek izmantoti vīriešu un sieviešu vārdi, darīnot atvasinājumus ar formantu *-ēns*, *-uks* gan no pilna vārda, piemēram, *Birutēns*, *Alisēns*, *Ališuks*, *Dzīdruks*, *Artūreņns*, *Arnēns*, *Gustavēns*, *Fricēns*, *Fričuks*, *Mārčuks*, *Jāņuks*, gan no tā reducēta celma un hipokotristikām, piemēram, *Jolēns* (< **Jolanta**), *Rolēns* (< **Rolands**), *Reņčuks* (< **Renāte**), *Žožuks* (< **Žozefīne**), *Henruks* (< **Henrijs**); *Betuks* (< *Beta* < *Beāte*), *Aivuks* (< *Aivis* < *Aivars*).

Paralēli formantam *-uks* bieži sastopams tā alomorfs *-ucis*, ar kuru arī tiek darīnāti deminutīvi gan no vīriešu, gan sieviešu vārda, tā reducēta celma vai hipokotistikas, piemēram, *Linducis*, *Edžucis* (< *Edžus*), *Maducis* (< **Madara**), *Amucis* (< **Armands**), *Katucis* (*Kate* < *Katrīna*), *Ivucis* (< *Ivis* < *Ivars*). Konstatēti arī daži deminutīvi ar formantu *-uce*, piemēram, *Ievuce*, *Māruce*.

Atvasinājumus parasti lieto tuvinieki, draugi, lai izteiktu rūpes, mīlestību, maigumu, savējību u. tml. Retumis respondenti norādījuši ka abu veidu atvasinājumi, bet īpaši derivāti ar piedēkli *-ēn-*, tiek lietoti dusmās, paužot nepatiku, neapmierinātību.

Малгожата ОСТРУВКА, Эва ГОЛЯХОВСКА

(Институт славистики Польской академии наук)

ВАРИАНТЫ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА В ЛАТВИИ

В докладе будет представлена современная социолингвистическая ситуация польского языка в Латвии. Несмотря на довольно небольшую численность польского меньшинства, составляющего 44,8 тысяч, т.е. 2,2 % (по переписи населения 2011 г.), польский язык в разных вариантах существует во многих регионах страны. Эти варианты являются результатом сложной истории Латвии – на протяжении нескольких веков политические, общественные и культурные факторы влияли и на его развитие. В результате мы до сегодняшнего дня наблюдаем разные способы овладения языком – путём передачи в семье, благодаря обучению в школах или на языковых курсах.

В Латгалии – бывшей Польской Лифляндии, куда польское население прибывало с этнической территории Польши уже в XVI веке и поселилось после возвращения из ссылки либо колонизировалось в ответ на репрессии после восстания 1863 г., – польский язык функционировал во всех кругах жизни. Полевые исследования, проведенные там в 1995–2001 гг., показали, что у большинства носителей польского языка дворянские корни и этот язык всегда был у них кодом семейного общения. В межвоенный период сохранению языка способствовали обучение в польских школах, польская пресса, общественно-культурные, религиозные и спортивные организации и т. п. После второй мировой войны все эти учреждения были ликвидированы – в 50-е, 60-е годы и позже передача языка между поколениями в семьях почти прекратилась. Им пользовались старшее и среднее поколения, главным образом, во время семейных праздников, в молитвах и в костеле.

В западные и северные регионы Латвии поляки прибывали позже – в конце XIX и начале XX века, поскольку там в то время довольно динамично развивались промышленность и сельское хозяйство. Считается, что в межвоенный период в Латвию приезжало ок. 40 тысяч поляков в год. Когда началась Вторая мировая война, многие остались. В Лиепае информанты говорили, что решив остаться в Латвии, принимали латышский язык и культуру. Польский язык употреблялся лишь дома и в молитвах. В костеле преобладал латышский. Здесь, как и в Латгалии, передача языка между поколениями в семьях почти прекратилась.

Начиная с 1988 на волне возрождения польскости по всей Латвии организовались отделы Общества поляков Латвии и рядом с ними – воскресные школы, а со временем и обычные школы (2 в Риге, по одной – в Даугавпилсе, Резекне, Краславе), фольклорные ансамбли и др. Возвращение к корням являлось, как говорят информанты, «окном в мир» – польскому языку учились дети и взрослые.

В то время, как в Латгалии и Риге по-прежнему функционируют польские школы, на западе Латвии интерес к польскому языку почти утрачен – молодые люди разъехались в поисках лучшей жизни, а старшее поколение вымирает. В Лиепае ещё действуют Ассоциация «Ванда» и вокальная группа «Дзинтари-ни». В костёлах Лиепая и Вентспилса в определенные дни на польском языке служат мессы.

Способы и сферы использования польского языка в Латвии различны в разных местах. Следует отметить, что в настоящее время в Латвии знание польского языка не всегда связано с польской идентификацией, особенно у молодого поколения. Детали различий, как социолингвистических, так и лингвистических, будут представлены в предлагаемом докладе.

Юрий ХРАМОВ

(Рижский технический университет)

**ЕСТЬ ЛИ СВЯЗЬ МЕЖДУ РУССК. ПЕРЕПЕЛ,
ЛТШ. RAIPALA И РУССК. БАБОЧКА
(К ЭТИМОЛОГИИ НЕКОТОРЫХ НАЗВАНИЙ
ПЕРЕПЕЛА В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ)?**

Русск. *перепел* по происхождению – оноματοпоэтическая форма через ступень редупликации: **pelpel* (см. русск. диал. *пел-пел* /СРНГ, 25, 1990, 328-329/). Проблема состоит в том, каким образом появилось это звукоподражание. Находим у Ю. Покорного: к и.-е. корню **pel-* ‘летать, порхать, дрожать, плавать и др.’ восходят балт.-слав. слова для перепела – лит. *piepala*, лтш. *raipala*, чешск. *přepel*, *keřepel* и др. (Pokorný 1959, 798, 801).

В. И. Шерцль, приводя примеры из разных языков мира, пишет: «Названия п е р е п е л а часто выражаются посредством оноματοпоического изображения перепелиного крика <...>» (Шерцль 1885–1889, 172) /см. лтш. *putpela*, *puspelēda*, *puspelava*, *purpelava*, лит. *putpela* ‘перепел’ [МЕ III 431, 442]/.

Третья гипотеза (связь *перепел* с и.-е. корнем **per-* ‘летать’ /откуда русск. *перо*/ [БЕР 1999, 5: 662]) в конечном счете, особенно если учитывать звукоподражательную природу лексемы, может рассматриваться как модификация первой версии: связь с и.-е. корнем **pel-* с тем же значением (можно поспорить с Ю. Покорным, разделяющим корни **per-* и **pel-* [Pokorný 1959, 798, 801, 816, 850]).

Итак, по какому признаку назван перепел: по своему особому крику или по тому звуку, который производят крылья птицы?

В своё время мы использовали факт исторической фиксации одного из значений лексемы **kēn-* и типологический критерий в качестве методики определения более адекватного этимологического решения (Храмов 2003). На наш взгляд, в случае

этимологизации слов со значением ‘перепел’ нужно идти тем же путем. Хорошей иллюстрацией здесь является нем. *Wachtel* и фрнц. *caille* ‘перепел’. В историко-этимологических словарях немецкого и французского языков о значении данных лексем читаем следующее: „Lt. *coturnix* ‘Wachtel’ ist im gallorum. früh fast ganz verschwunden. An seine stelle traten wortbildungen, die den schall des wachtelrufes nachahmten <...>” (Wartburg 1945, 1388). „In zahlreichen herkömmlichen wendungen wird auf die wachtel, ihren schlag, ihr aussehen u. s. w. angespielt, die wachtel verräth sich durch ihren schlag” (Grimm, 13, 1922, 175), т.е. исторически фиксируется только тот факт, что перепел *вавакает* или, как говорят немцы, *schlägt*. Разумеется, можно думать о том, что значение ‘бить, ударять крыльями’ просто не отражено в памятниках письменности. Однако такой абстрактный семантический концепт, какой, например, демонстрирует словарь Ю. Покорного, все же настораживает.

Конечно, не исключена возможность более позднего развития значения ‘schlägt’ у *перепел*. Это вероятно еще по причине наличия у **pelpel* двух значений: ‘бабочка’ и ‘перепел’ (см. слов. *prepelica* ‘перепел’ и ‘бабочка’). Как мы показали в нашей статье (Храмов 2015), русск. *бабочка* (правда, через ступень редупликации, что не исключено при звукоподражании, см. русск. *глагол*, *колокол*) связано с такими диалектными формами, как *бьаться* ‘падать’, *бьать* ‘ударять, бить; ронять, бросать что-либо со стуком, грохотом’, *бьк* ‘междометие, обозначающее падение или удар по кому- или чему-либо’ (СРНГ 3, 358-359) /сема ‘издавать, производить звук, шум’ тут явно присутствует/, по-видимому, в конечном счёте родственными с междометием *бац!* и аналогичными звукоподражаниями в других славянских языках /хотя, например, А. Аникин разделяет междометия *бац!* и *бьк!* (РЭС 5, 300-301)/.

Возможно, *бабочка* восходит к корню **pelpel* и называется по признаку ‘ударять крыльями’, а *перепел* через ступень раннего значения ‘ударять крыльями’, что труднее доказать, в дальнейшем получает новую мотивацию (‘schlägt’).

Отражение в русск. диал. *вавакать* ‘кричать перепелом’ семы ‘сильно ударить’ (Даль 1, 1955, 159) хорошо объясняется

аналогией в нем.: *schlagen* ‘бить, ударить’ и, наряду с другими значениями, ‘отбивать такт’, отсюда значение ‘vom gesange der singvögel’, иллюстративный материал см. в: Grimm, 9, 1894, 410. Номинация перепела по признаку ‘бить, ударять крыльями’ может быть типологически сближена с индо-греческой изоглоссой **wortoké*^w (греч. *órtuks*, др.-инд. *vartaka-*) (Mallory & Adams 2007, 145) или **цортoko-* ‘перепел’ (Pokorny 1959, 1180), если будет обосновано ее родство с и.-е. **церт-* ‘вращать’ (Walde, Pokorny 1930, 316).

О некоторых балто-славянских названиях бабочки см. также в: Hinze 1984.

Литература

- БЕР** – *Български етимологичен речник*. Т. 5. София, 1999.
- СРНГ** – *Словарь русских народных говоров*. Москва/Ленинград/Санкт-Петербург, 1965–.
- РЭС** – Аникин, А. Е., *Русский этимологический словарь*. Т. 1 –. Москва, 2007–.
- Храмов, Ю.** О роли историко-семасиологического и типологического анализа в этимологических исследованиях. *Acta Baltico-Slavica*, 2003, Bd. XXVII, 23–31.
- Храмов, Ю.** К этимологии двух русских слов (*бабочка* и *белобрысий*). *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2015, № 2.
- Шерцль, В.И.** Основные элементы языка и начала его развития. *Филологические записки*, 1885–1889.
- Grimm, J., Grimm, W.** *Deutsches Wörterbuch*. Bd. I–XXXII. Leipzig, 1854–1954.
- Hinze, F.** Ein slawisch-baltischer Benennungstyp für den „Schmetterling“. *Zeitschrift für Slavistik*; Berlin, Bd. 29, H. 1, (Jan 1, 1984), 90.
- Mallory, J. P., Adams, D. Q.** *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford, 2007.
- ME** – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Red., pap., turpinājis J. Endzeļins. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932.
- Pokorny, J.** *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern/München, 1959.
- Walde, A.** *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Herausgegeben und bearbeitet von J. Pokorny. Bd. I–III. Berlin, Leipzig, 1927–1932.
- Wartburg, W.** *Französisches etymologisches Wörterbuch*. Lief. 37, Bd. II, 2. Halbband. Basel, 1945.

*Akademiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres
starptautiska zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”. Tezēs /
International Scientific Conference „Language in its diversity”
to commemorate the 145th anniversary of the academician Jānis Endzelīns. Abstracts*
Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018
Elektronisks izdevums